ПРАВДА

МІСЯЧНИК ПОЛІТИКИ, НАУКИ І ПИСЬМЕНСТВА.

ТОМ II. — ВИПУСК V.

за місяць лютий 1890.

Рочник 1890.

Видає і за редакцію відповідає:

ПАВЛО КИРЧІВ.

ЗМІСТ:

У ЛЬВОВІ, 1890.

З друкарні товариства імени Шевченка

під зарядом К. Беднарського.

287
4/5г

7

Оповіщенне

ПРО ГОМЕРОВУ ОДИССЕЮ

на українсько-руській мові.

В місяці червні 1889 стала редакція „Правди" своїм накладом друкувати „Гомерову Одиссею" на українсько-руській мові в двох частинах по 10—11 аркушів. Пренумеранти „Правди", що зложать пренумерату за цілий сей рік, дістануть „Гомерову Одиссею" яко бесплатний додаток. Інші пренумеранти „Правди" можуть діставати за доплатою 50 кр. а. в. за одну частину.

Заграничні пренумеранти „Правди" зволять ще на рекомендовану пересилку кожних двох аркушів доплатити по 30 к.

Непренумеруючі „Правди" можуть дістати одну частину „Одиссеї" за 1 ґульд. і 5 кр. с пересилкою (1 ґульд. 15 кр. рекомандовано). Через два тижні після виходу V. випуска „Правди" буде I. часть „Одиссеї" зброшурована. Книгарська ціна 1 р. 30 кр. с пересилкою.

З сим випуском розсилаємо 8 і 9-ий аркуш „Одиссеї" цілорічним пренумерантам і тим, що зложили доплату. З марцевим випуском розішлемо передне слово до „Одиссеї" і окладинку для I. части.

Випуск V. **ЛЮТИЙ.** Том II.

Виходить у Львові що місяця $^{15}/_{27}$ д. не менш 5 аркушів.

Редакція, адміністрація і експедиція ул. академічна ч. 8.

ПРАВДА

Ціна за місячник
в Австрії
на рік злр. 6·—
½ року „ 3·—
¼ „ „ 1·50
на місяць „ 50
за границею
на рік злр. 10·—
½ року „ 5·—
¼ „ „ 2·50

МІСЯЧНИК ПОЛЇТИКИ, НАУКИ І ПИСЬМЕНСТВА.

З редактором в справах місячника можна бачитися що середи і суботи від 6—7 години пополудні.

1890.

На кожній рукописі автор мусить прописати свою адресу.

Статті не надруковані зберегаються не дальш як 3 місяцї.

BIBLIOTHECA JAGELLONICA

Львів 1 (13) лютого 1890.

„І мене в сїмьї великій, —
В сїмьї вільній, новій
Не забудьте помянути
Не злим, тихим словом...“

Такий заповіт написав Русинам Шевченко більш тому як пів віку назад.

В день двайцять девятих роковин смерті поета треба нам подивитися, чи виплекали-виховали Русини ту вільну нову сїмью, якої жадав, якої благав, яку заповідав Тарас?

Пятьдесять і пять лїт минає с того часу, як кобзарева Муза непорочна просьпівала Русинам отой заповіт! Час доволї довгий в загалї — був занадто малим на те, що б Русини виконали „батьківську“ волю! Треба признатися, що хоч як багацько зробили Русини — за сей час, але не бачимо ми, нема у нас бажаної поетом „вільної нової сїмьї“, тай далеко-предалеко ще нам до неї!

„Вільною новою сїмьєю“ поет розумів увесь українсько-руський народ, вільний і з'єднаний яко сїмья. Підчас написання Тарасом заповіту (рік 1845) українсько-руський народ — перебував — як і нинї перебуває під рукою трех держав; перебував в неволї духовій, в неволї полїтичній, в крепацтві, в неволї економічній, не маючи жадних прав людських, горожанських, маючи

лишень величезну силу обовязків невольника в поті лиця, мовчки працювати на других. І він — отсей самий народ працював на Москаля, на жида, на Німця, на Турчина, на Волоха, на Угра, на Поляка; працював на ката й на дрібного підпанка, — працював на всїх, опріч себе самого та Бога.

. . . . . . Неволя,
Робота тяжкая — нїколи
І помолитись не дають...“

Така була доля Русинів року 1845. Що-ж в тій лихій долї перемінилося на лїпше?

Крепацтво, особиста неволя, повнїсенькe нелюдськe бесправе упали, зникли і в Австрії і в Росії. Скасувати крепацьку панщину, вимести сьмітник найпаскуднїйшої неволї — Австрію приневолила тяжка година р. 1846, Росію кримська війна — і таким чином українсько-руський народ отримав собі хоч елементарні права горожанські.

Можна було гадати, що 3-го мая в Австрії, а 19-го лютого в Росії зійшли ті ясні зорі, що поведуть і приведуть увесь українсько-руський народ до тієї своєї хати, в котрій буде жити та пишатися заповітана Тарасом вільна нова сімья! Не так сталося!

І по сей, і по той бік Збруча і Сяна почали насовуватися густі хмари реакції: треба було Маджентн і Садової, щоб розігнати ті хмари в Австрії... Росія за сей час не зазнала нї Садової, нї Чорної Річки; вона зазнала тілько Каракозова, Соловьева, Гартмана, зазнала вибух в Зимному дворцї, і ледві ступила була на стежку людських „вѣяній“ — як зазнала 1 марта (1881) і все те вкупі сприяло тілько тому, що хмари реакції густїйшали і нарештї так затягли увесь обрій Росії, що дїйсне над нею стоїть темна, аж чорна глупа ніч!... „Cicho wszędzie, głucho wszędzie!“ — А в тій темноті — хоч око виколи; в тій могильній тиші, в тій глупотї — „отъ Финскихъ хладныхъ скалъ до пламенной Колхиды“ — несамовито лунають голоси пугачів нічних, що викрикують-славословлять принціпи асіміляції і неволї, під маскою „обще-русской“ культури, „обще-русской свободы“, „обще-русскаго кнута!“ Попросту кажучи: вигукують, висьпівують „три родныя пѣсни“: московсько-формальне православє, єдину неволю, єдину національність від берегів Тихого Океану до берегів Дунаю!...

Отже та зоря, що занялася 3-го мая задля Русинів Австрії, не зникала цїлком і після розігнання під Садовою хмар, на дер-

жавному обрію Австрії з'явилася 21 грудня р. 1867 з словами: „Усї народи держави суть рівноправні і кожен народ має незрушиме право берегти і плекати свою народність і мову. Держава признає рівноправність усїх мов краєвих в школї, в урядї і в публичному життю“ (артик. 19).

На другому обрію життя українсько-руського — $^7/_8$ частин нашого народу отримали трохи пізнїйш (р. 1876) другу, інчу скрижалю, а на нїй стоїть ось який заповіт, ось яка державна хартія: „друкованнє і видаваннє в імперії (російській) ориґінальних творів і перекладів на українській мові заборонити опріч белєтристики... Так само заборонити українську сцену, пісню і привіз книжок з заграниці, друкованих по українсько-руськи“...

Що-ж можна було зробити і що зробили Русини на те, що б маючи два отаких державних „заповіти“, виконати трейтій заповіт, заповіт батька Тараса і орґанїзувати „вільну нову сїмью“.

Австрийський заповіт, певна річ — не можна ще назвати певною оселею задля вільної нової сїмьї. Природні і законні змагання Русинів відбудувати власну національну хату і завести до неї нову вільну сїмью, зустріли і зустрічають притичини в життю практичному: і свої і чужі, і сусїди і кревняки шкодили і шкодять нам простувати, не зупинячюись, до нової вільної сїмьї. І сусїди і „свої дїти, гірше ката“ на нашій стежцї копають нам і ретроґраднї і „радикальні“ копцї; певним робітникам кидають вони під ноги каміннє; на виораних тяжкою працею перелогах сїють вони насїннє с чужого буряну і т. ін. А про те — все-ж таки Русини австрийські придбали і мають де-що такого певного, що веде до нової вільної сїмьї. — Руський народ в Австрії має полїтичну свободу — хоч ёму доволї часто нагадують, що не провалилася і „Йванова хата“, має він свободу слова, хоч ще не спекався руки прокураторської, охочої до конфіскати, не спекався цензури, не дожив до такої свободи слова, якою користуєтся н. пр. Анґлія, Бельґія, Франція! Руський народ в Австрії — має народно-національну школу, — хоч ще далеко невідповідну ёго інтересам, хоч не має ще відповідно потребі і національному достоінству — потрібної кількости семінарій учительских, ґімназій і нетілько що національного універсітету, але не має самостійної катедри історії — України-Русі. — Руський народ в Австрії має письменство, по троху й науку, має національно-народні інституції, між котрими є такі — як от „Просьвіта“, що народ може сьміливо величатися ними. Правда — ми не маємо ще національної академії, яку от н. пр. Чехи нещодавно придбали собі, але зерно

її ми маємо: занадто повагом, ледві-ледві чеврів те зерно і вже віхто більш опріч нас — галицьких Русинів, — не винен тому; винна наша ростич, брак потрібної солїдарности патріотичної, але треба сподїватися, що ростич минеться і з зерна посїяного найбільш українськими Русинами виросте Українсько-руська академія. Ми розуміємо товариство імени Шевченка і мусимо на превеликий жаль сказати, що воно і в минувшому році не хотїло, чи не вміло зібрати коло себе хоч малесеньку „вільну нову сїмью“. Нарештї австрийські Русини мають свої орґани, своїх заступників і в висших парляментарних інституціях краю і держави. — Добре, — але-ж се все тілько цегла задля нашої нової хати, вільної, тілько зерна нашої вільної сїмьї нової, тієї, що заповітав нам Тарас! Багацько — пребагацько ще треба працювати Русинам в Австрії, що б заложити хоч підвалини вільної нової хати! Виводити ті підвалини можна буде лишень тодї, коли Австрія покаже нам ту справедливість, на яку ми, яко рівноправні з усїма народами держави, маємо повне право. Про се право було вже у нас говорано. Не завадить одначе згадати про ёго і в друге і згадувати найчастійше. Ми розуміємо — з'єднаннє усїх Австро-угорських Русинів до одної автономної провінції, надавши їй відрубний сойм і усї інчі інституції національні. — Ми певні, що до сего мусить прийти і з сего мусить роспочатися дїйсна реальна федерація з сусїдами. Се буде початок „вільної нової сїмьї“. Таким чином малесенька частина великого українсько-руського народу, та частина що перебуває під рукою Австрії, дещо зробила і робить. Певна річ, що й далї робитимемо на тій ниві, де тілько й можна виконати батьківський заповіт, вволивши ёго сьвяту волю, орґанїзувавшись усему українсько-руському народові до одвієї вільної нової сїмьї.

Певна річ, що найбільшої працї треба докладати Русинам на полї осьвіти і побиту економічного. Ми — ачей-же і всї Русини осьвічені — добре тямимо велику ще темноту, ще більші злиднї нашого народу; тямимо велику силу і вагу осьвіти і побиту економічного, але тямимо знов і те, що успіху нашому на сїй ниві багацько шкодить ростич і непорозуміннє в практичних, детальних заходах!... „той на право, той на лїво“...

Що б хоч трохи зменшити отсю ростич, добре б було орґанїзувати чим швидче з репрезентантів усїх осьвічених Русинів від Тиси до Дону — з'їзд і умовитися хоч в головних точках загальної працї і роботи. Вже-ж ініціатива такого з'їзду повинна нале-

жати нїкому більш, як галицьким народно-національним іституціям просьвітно-культурним. Такий з'їзд, цураючись питань політичних, дав би Русинам велику користь с погляду праці просьвітно-культьної в її деталях, в простованнї її до виконання Шевченкового заповіту.

Обертаючись до України — бачимо там тяжке лихолїттє!! от хоч би й минулий рік — а нїчогісенько не зроблено! Знаємо причини тому, тяжко вболїваємо за них; але певні, що все-ж таки і за тими лихими урядовими причинами, які гнїтять Україну, які неволять її народ, деморалїзують її інтелїґенцію, нївечать її молодїж, все-ж таки, кажемо ми, на полї розвитку національної сьвідомості, на полї культурного поступу можна дещо робити і зробити більш нїж зроблено торік! Мимо волї натикаємо на питаннє: Хто ж тому винен? — Не хочемо сёгоднї відповідати на се прикре і сумне питаннє! Ми певні, що історія, повідає інчий присуд, нїж той, який голосять наші сучасники.

Єдине нацїонально-культурне придбаннє минулого року в життю українсько-руського народу — се переклад Гомерової „Одиссеї“ і надрукованнє першої частини її. Але в сему придбанню -- громадської якої працї, чи роботи або хоч участі не було. Яко переклад — Одиссея — праця особиста славного нашого письменника, так само і виданнє її — кошти особисті щирого і певного патріота Русина а не громади. Надрукованнє першої частини „Одиссеї“ завждї стоятиме доброю і значною квіткою в тому вінку, який Русини сплели торік, що б положити батькові-ґенію на могилу в 29-і роковини від дня смерті Тараса. Сподїваємося, що скрізь, де справлятимуться 29 роковини — скрізь згадають і пошанують і перекладчика Одиссеї.

Горячим серцем і щирою душею вітаємо наших братів-Чехів! Вітаємо коштовне їх національне придбаннє — національну Академію Наук! Се придбаннє єсть вельми важний плід давної, але вмілої боротьби Чехів за свої національні права, плід великої жертволюбности грошовитих патріотів. Академія Чехів — значне придбаннє не тільки самих Чехів, але і всїх Славян, і всїх людей! придбаннє осьвіти і науки; торжество славне, велике торжество народу, що вміє боротися за свої права, що борючись, не озирається лишень на себе самого, на свої народно-національні сили! борючись, завждї памятає істину: народ чеський сам для себе!

Слава вам, Чехи! слава вам, браття! Ваш привід повинен стату наукою інчим західним Славянам, а найпаче Русинам.

Поможи Боже, що б ваша нова славянська інституція цьвіла і пишалася на користь не тілько чеському народові, на користь усїм Славянам, усім народам, що б вона стала огнищем науки не тілько чеської, але й славянської, людської! Бажаємо і певні, що так воно буде, що нова академія буде проводирем не тілько вольної науки, але і орозумленої наукою волї духа, слова і життя.

За останні 10—12 лїт скрізь нетілько по Европі, але й в Америцї і в Азії йшла і йде пильна робота коло полїпшення судівництва і карних статутів. Поступ в сїй сфері людського життя не минув і нас. Про те на скілько жива потреба реформи нашого статуту карного, яка пекуча потреба реформи нашого судівництва — найлїпше сьвідчить відома петиція про сю справу на останнїй сесії сойму галицького. Судівництво, найпаче статути карні не можуть стояти нерухомо, вони повинні рушати наперед, відповідно руху науки і життя людського.

Найновійші реформи в судівництві, затверджені в Росії царем 12 липня і 29 грудня минулого року, а в Італії карний статут заведено в життє від січня сего року. Неоднакові спонукання викликали ті реформи: реформу в Італїї викликав — проґрес, реформу в Росії викликав реґрес, темна реакція, а через те на нових статутах виразно знати ретроґрадне прямовання Росії і поступ Італїї. Росія липневою реформою зробила нечуваний ступінь назад. В судівництво Росії, відповідно статутам р. 1864, заведена була єдинопевна поступова ідея розділ власті судової і адмінїстрацийної. Статути р. 1864 провели велику борозну між сїми двома властями. Спорудники тих статутів добре тямили, що такий роздїл властей єсть певним сьвідком зросту цивілїзації і культури, зросту поступу держави, і гадали, що Росія вже доросла до такого роздїлу. Одначе ледві минуло 4—5 років, борозну ту почали засипати, рівняти, суди нївечити, доти нївечили їх спроквола, доки торік не знївечили їх цїлком і не насипали над роздїлом судової і адмїнїстративної власті — великї могили законом 12 липня, змішавши до купи і суд і адмїнїстрацію і полїцію. Як відаємо, нова реформа, скасувавши мирових судей — оддала суд в руки полїціянтів — дворян, „земських начальників!“ Спершу положено було, що б таких начальників настановляти тілько с таких „потомственныхъ дворянъ“, що скінчили хоч ґімназії. — Ледві заходилися завести нову реформу в шестёх тілько ґуберніях — як показалося, що дроряв с такою осьвітою бракує. Тим-то 29 грудня му-

сіли видати новий закон і дозволити міністрові вн. справ земськими начальниками робити і таких людей, що й не вчилися по гімназіях! — Зауважте, який се смутний факт! закон признає, що власть найблизшу до народу, найпотребнїйшу народові, можна віддати в руки людей цїлком темних!! Ценз осьвіти — зовсїм знївечено! замісць єго заведено ценз темноти!! Якого справедливого суду треба сподїватися від темних неуків?!

Такий „культурний“ поступ зробила Росія в найважнїйшій сфері щоденного життя — в судівництві. Певна річ, що реформа 12 липня дбала не про справедливий суд, а лишень про таку „близьку“ — до народа судово-адміністративно-полїцейську власть, що б пильнувала деморалїзувати темну людність на користь деспотизму.

Новий карний статут Італії, визначається де в чому певним поступом, одначе-ж є в ёму і такі сторони, що не відповідають вже добуткам сучасної науки.

Найбільший поступ новий статут карний показує — скасованнєм кари на горло. Нема в сьвітї нїчого більш негуманного, більш несправедливого — як кара на смерть! Але ми не назовемо поступом зведеннє в статут кари замкнення в самітну келію. В загалї замкненнє в тюрму ми вважаємо негуманним, несправедливим, тим паче замкненнє в самітну келію! Така кара просто нелюдське мордованнє. Коли вже вживати самітні келії, то хиба тілько для тих злочинцїв, котрі самі того бажатимуть. Тодї справдї задля таких людей самітна келія може зробитися запомогою, що б налагодити зіпсовану моральність. Досьвід давно вже запевнив, що самітні келії по острогах не досягають мети, а навпаки доводять до великої шкоди: часом ще більш деморалїзують людей, а ще частїйш роблять замкнених — божевільними.

Не маємо спроміжности зупинитися на всїх інчих сторонах нового карного статуту, які здаються нам непоступовими, задержимось лишень на законї про публичну беспечність. Новий закон надає і адміністрації і полїції таке широке поле „догляду“ за так званими „небеспечними“ людьми, що воно цїлком не відповідає свободї особистій в державі с конституцийним устроєм. З досьвіду у власній господї добре відаємо, як часто адміністрація і полїція геть далеко заходять з своїми поглядами і утисками обпіраючись нїби то на інтереси „громадського спокою“. — Хто не тямить, яку ґутаперчу роблять, як широко ростягають такі розуміння, як „громадський спокій“, або „небеспечна людина!“ — Взагалї треба сказати, що ту частину нового карного статуту, що піклюється, як

запобігти злочинства і провинності, не можна назвати поступовою. До неї, як до причин, що не сприяли Італії виробити цілком поступовий статут, ми сподіваємося вернутися і поговорити ширше другим разом.

Цікаво звернути увагу на з'єднані держави північної Америки. В минулому січні до сенату подано там дві знаних петиції, котрі сьвідчать, як далеко Америка попередила Европу. Петиція Шермана вимагає, що б усі непорозуміння, які можуть статися між з'єднаними державами і всякими інчими і які не будуть залагоджені дипломатією, розсжував суд третчиків. Петиція Турві бажає, що б американський конґрес оголосив на увесь сьвіт, що жадний уряд европейський не має права втручатися до внутрішніх справ держав американських, коли яка з останніх бажає скасувати у себе монархію і заводити республіку.

Бачимо таким чином, що Американці все більш а більш беруться завести в житте практичне теорію „Америка для Американців".

АФОНСЬКИЙ ПРОЙДИСЬВІТ.

Оповіданнє *Івана Нечуя.*

III.*)

Другого дня після вечерні отець Паладій, з отцями Ісакієм, Єремією та Тарасієм прямували до брами по густій алеї манастиря. Тільки що вийшли вони по сходах в дзвіницю, через котру був головний вихід з манастиря, на зустріч їм йшов Копронїдос.

— Стрічаю вас, чесні отцї, як Авраам стрічав трех странників, сказав Копронїдос, знявши бриля і низенько кланяючись.

Копронїдос пішов поруч с ченцями і провів їх до своєї кватирі. Ченцї увійшли в гостинну кімнату Копронїдоса, перехрестились по тричі до образів, а потім привитались с Копронїдосом. Копронїдос попросив їх сїсти. Ченцї посїдали на стільцях, але Ко-

---

*) див. „Правда" вип. IV. 1890. стор. 55.

провідос попросив отця Паладія пересісти на софу. Кімната Копронідоса зовсїм була похожа на чернечу келію. Два кутки були обвішані образами, і в кутках горіли дві лямпадки. В одному кутку на косому столику були наставляні сьвятощі, принесені нїби-то з Афона та з Єрусалима: пляшечки з сьвященою водою, якісь камінцї, кипарисові хрестики та образки; в самому куточку стояли дві пальмові, сухі гільки. Через кімнату був простелений узький килімок, виплетяний с чорних та білих краёк. В кімнатї пахло смирною та кипарисом, тхнуло манастирським духом далекого сходу.

Незабаром в дверех з'явилась не дуже молода, але гарна з лиця, таки добра товстуля, низька, кругленька і, неначе клубок, помаленьку покотилась з дверей по килімку. Голова її була накрита чорною вовняною хусткою; кінцї хустки телїпались на повних грудях; шия була обгорнена білою хусточкою. На чорній сукнї ясно вирізувались жовті зернисті чотки, котрі вона держала в білій пухкій руцї.

— Моя супруга, котрою мене благословив Бог! — рекомендував Копронїдос.

Супруга підступала до кожного ченця по черзї. Кожний чернець вставав з місця і хрестив її великим хрестом. Вона цїлувала ченцїв в руку.

— Як-же ваше сьвяте імя? — спитав отець Паладій.

— Мелетія — несьміливо обізвалась товстуля і стояла серед гостинної нї в сих — нї в тих, неначе наймичка, готова вислухати приказ господаря.

— Іванівна по батькові — додав Копронїдос: зросла під кровом сьвятої Афонської гори, недалечко од Афона, родом Грекиня, любить манастирі та сьвятих чорноризцїв.

Копровїдос показав Мелетії на стілець. Вона сїла помаленьку, обережно, як сїдає школяр, тодї, як ёго попросить сїсти вчитель. Склавши білі руки і поклавши їх на животї, вона почала крутити, великими пальцями, палець кругом пальця, так енерґічно, аж чотки в її руках шелестїли. Мелетія витріщила на ченцїв здорові темні й дурні очі, як корова на нові ворота, й мовчала. Отець Тарасій так і вп'явся очима в її повне біле лице.

— Не скучаєте за своїм краєм? — спитав в неї отець Паладій.

— Нї, я вже привикла до Київа, — обізвалась Мелетія і засоромилась.

— Десь я неначе її бачив — подумав отець Паладій — неначе вона колись наймала молебін... давненько... років є пять попереду.. Такі брови товсті... такі уста червоні..

Мелетія ніколи й не бачила Афона: вона була київська міщанка є Подола, родом з Глибочиці; вона не була навіть жінкою Копронїдоса.. Посидївши і поклїпавши очима на ченців, Мелетія вийшла і пішла в пекарню готовити ченцям закуску та вечерю.

— У вас благочестиво в хатї: пахне смирною та кипарисом, обізвався отець Ісакій.

— Наче в храмі — обізвався отець Єремія і навіщось перехрестився.

— В мене багато сьвятощів з Єрусалима — сказав Копронїдос — ви сьвяті отцї знаєтесь на тому: от вода з сьвятої ріки Іордана. Копронїдос встав, пішов в куток до столика, взяв кілька пляшечок з водою і подав ченцям. Ченцї забрали в руки пляшечки, повертїли їх в руках і поставили на стіл.

– А отсе камінцї з вифлеємського вертепа — сказав Копронїдос, взявши в руки кілька камінців. Він перехрестився, поцїлував камінцї і подав Ісакію. Отець Ісакій взяв в руки оден камінець, перехрестився і собі поцїлував. Єремія взяв у Ісакія камінець і, знявши клобук, і собі перехрестився і поцїлував камінець. Паладій тільки подержав в руках камінець, подивився і поклав на стіл. Тарасій навіть не брав в руки тих камінцїв, тільки мовчки дивився на їх; очевидячки він ждав од Копронїдоса не камінцїв, а чогось тривнїйшого.

— А отсе камінцї є під сьвятої Голгофи, — сказав Копронїдос і, поцїлувавши, він подав ченцям якісь чудної форми камінцї.

Ті камінцї бачили Єрусалим так само, як і Копронїдос: він назбірав їх по берегах Днїпра. Ченцям вже трохи обридли ті камінцї: вони вже їх не цїлували, а тільки подержали недовго в руках, та й поклали.

— Були в Єрусалимі? бачили гріб Господень, Голгофу? — спитав в Копронїдоса Ісакій.

— Сподобив Господь, сподобив! бачив усї сьвяті місця — відповів Копронїдос.

— О, Господи спаси й помилуй! — обізвався Єремія; красно там, дивно і велелїпно?

— Красно й дивно! Бачив я й Голгофу, і гріб Господень, чув як душі грішників плачуть і скрегочуть зубами. Є там в стїнї

в великій церкві дірка просто в саме пекло. Як притулиш вухо, то й чуєш і крик, і стукіт, і гуркіт, і клекіт, і плач, і скрегіт зубів, — сказав Копронїдос.

Отець Ісакій важко здихнув і перехрестився. Він був с простих селян і йняв віри тим побрехенькам та теревеням Копронїдоса.

— О, Господи, спаси нас і помилуй, — промовив він тихо.

— А проти Великодня на утревї сьвятий огонь сходить з неба.. Патріярха входить в печеру до гроба Господня с пучком незасьвічених сьвічок і молиться. Огонь спадає з неба, і самі сьвічи запалюються — теревенив далї Копронїдос.

— Дивні дїла Твої, Господи — сказав Єремія і перехрестився.

— А отсе пальмові гільки, осьвячені в Єрусалимському храмі на вербу — сказав Копронїдос і подав одну гільку отцю Паладію.

Ті пальмові гільки так бачили Єрусалим, як Мелетія Грецію.

Отець Паладій взяв гільку, подивився, понюхав і поклав на столї. Після єго понюхали гільку й другі ченцї.

Отець Єремія знов важко здихнув і глянув на образи.

Тимчасом Мелетія принесла чай і постановила на столї, а до чаю подала пухкої паляницї на яйцях. Ченцї побрали шклянки й розговорились. Копронїдос вињїс до чаю пляшку рому. Ченцї попереду трохи панькались, прикривали долонями шклянки, відмагались, але невпроханий Копронїдос силою наливав їм рому в чай. Отець Тарасій, випивши пів шклянки чаю, взяв пляшку, бурхнув рому в шклянку і сповнив її до верху. Мелетія наливала і приносила шклянки без перестану. Пунші за пуншами щезали, неначе ченцї виливали їх в безодню.

Попиваючи пунші, ченцї все судили сей гріховний мир.

— Ще тільки й зосталось благочестія, що поміж купецтвом, почав отець Ісакій: благородні ходять в манастирі до церкви тільки на те, що б послухати сьпіваків, та подивитись на церемонїю, а серце їх камінь; гроб отворений — гортань їх.

— Паничі ходять до церкви, що б моргати на паннів, а не молитись, обізвався отець Тарасій з сьміхом.

— Ой, правда, правда! — знов обізвався Копронїдос, ще й важко здихнув.

— Гріх твориться в храмі: не стоять благообразно, вештаються, осклабляються устами, — додав Єремія.

— А говіють — тільки в рот віють — додав Тарасій і вляв в рот трохи не пів шклянки пуншу, захлиснувся й став кашляти.

— Кажуть, що в Петербурзї якийсь болярин завів нову віру: сам проповідує в своїх позлащених чертогах, а болярині грають на орґанах та сьпівають, та козлогласують. Ой, Господи, спаси нас! — сказав Ісакій.

— Кажуть, що царь звелїв тому єресіярхові виїхати с Петербурга. А він і каже: Скажіть цареві, що виїду з города разом в одну годину на чотирёх заставах.

— Царь звелїв стерегти застави. І з усїх чотирёх застав в одну і в ту саму хвилину виїхав той єресіярх і поїхав за границю на теплі води — мовив авторїтетно препростий отець Єремія.

— То виїхали с Петербурга три біси в ёго образї, а він сам четвертий — мовив авторітетно отець Ісакій.

— Ото, скажіть! Такі чуда, як і на Афонї — обізвався Копронїдос.

— Не так було! То Пашков завів нову віру в Петербурзї. А ви, отець Єремія, мішаєте одно з другим. То колись були масони в Петербурзї, що накладали с чортами — сказав іронїчно отець Паладій, обертаючись до Єремії, як до непросьвіченого, простого селянина.

— Суєта настала на сьвітї. Мир залїґ в гріхах, як свиня в болотї, тяг далї свій плач ревний отець Єремія.

— Ат враг ёго бери, байдуже! – сказав отець Тарасій, виливаючи в рот пунш.

Сьля чаю та пуншів Мелетія накрила стіл скатертиною, принесла дві тарілки пирогів, поставила тарілки с шинкою, ковбасами, оселедцями, кавяром та сиром. За пирогами та закускою з'явились на столї пляшки з горілкою, наливкою та усякими винами. Копронїдос налив ченцям по чарцї горілки. Ченцї випили разом неначе москалї бахнули з рушниць по командї.

— Прошу, сьвяті отцї, закушувати: от мясне, а от рибне. Се пиріжки з рибою, а отсе з мясом: хто чого хоче. В нас, в грецьких манастирях чорноризцї їдять і мясо. А коли в нас їдять, то і вам не гріх — сказав Копровїдос.

— Який тут гріх! — сказав отець Тарасій, і кинувся на ковбаси.

— Та так воно! не входяще в уста сквернить чоловіка, а ісходяще із уст, — обізвався отець Паладій і кинувся на шинку.

Ісакій та Єремія одначе крепились і закушували горілку пирогами з рибою. Єремія тільки поглядав скоса на ковбаси. Після закуски Мелетія принесла на полумиску здорового, начиненого коропа, а після коропа подала ціле печене порося з начинкою, сите, пахуче, з закарцюбляним хвостиком, ще й є хріном в зубах, як на Великдень. Отець Тарасій не ждав навіть, поки ёго попросить хазяїн, і кинувся на порося, як вовк на ягнину. Отець Паладій одпаював і собі добрий шматок. Ісакій та Єремія аж скривились, і мовчки дивилися на сите порося. Тепла пахуча пара од поросятини страшенно дратувала їх апетит.

Ісакій аж здихнув важко.

— Отець Ісакій! — обізвався Тарасій: поки ти здихатимеш, то ми усе порося укладемо в копи. Бери мерщій виделку та їж! — сказав він нецеремонно, по бурсацький!

Отець Ісакій і справді побачив, що Тарасій не жартує. Він ухопив ножа та виделку, одрізав здоровий шмат поросятини і нагріб пів тарілки начинки.

— Ми в гостях, а в гостях все одно, що в дорозі: і чорноризцеві можна їсти, що Бог пошле, сказав Ісакій, що б заспокоїти своє сумлїннє.

— Отець Єремія! розрішайте бо! В грецьких манастирях розрішають собі мясо — благав Копронідос.

Отець Єремія кривився, морщився, довго дивився одним оком на образи, а другим на порося й мовив:

— Та прочитаєш дома правило, то Бог простить. Ми-ж не в монастирі, а в гостях; — а в гостях і в дорозі — гріх у міх, а спасеннє в торбу! — заспокоював отець Тарасій.

Отець Єремія таки не витерпів: одрізав прездоровий шматок поросятини, похапом нагріб пів тарілки начинки і почав уплїтати на ввесь рот. В хатї стало тихо, тільки було чутно, як тріщало порося в зубах та чавкали жадобні роти.

— От-так, сьвяті чорноризцї! грішний мир гудимо та судимо, а порося уплїтаємо на всї заставки та горілочку попиваємо — сьміявся отець Тарасій.

Порося так швидко щезло с полумиска, що й хазяїн не зоглядївся. Після поросяти пішла чарка по чарцї. Копронїдос наливав чарки в перемішку: то вином, то наливкою, то горілкою. Ченцї не розбірали і виливали в рот чарку за чаркою: вони хапались, що б не замкнули на ніч манастирської брами.

— Де-ж раба Божа Мелетія? — спитав Тарасій, одкинувши

голову на спинку стільця і одсапуючи. Ему схотїлось подивитись на чорві, густі брови та карі очі тієї раби Божої.

Копронїдос покликнув Мелетію. Вона сїла проти Тарасія, промовила кільки слів, а потім замовкла і тільки крутила пальцем кругом пальця, неначе пряла. Тарасій витріщив на неї очі і осьміхався, показуючи широкі зуби — лопатні. Посидївши трохи, Мелетія встала й вийшла, хилитаючись на ходї, як годована качка.

— Ну, сей чорноризець ласий і до поросятини і до чорних брів... — подумав Копронїдос, і помотав се собі на вус.

— Ой час в манастир! — аж крикнув отець Паладій: швидко замкнуть браму.

І він сперся ліктем об ручку канапи і на силу підвів своє важке, сите тїло. Ченцї, як по командї, підвелись з місця, перехрестились до образів, подякували хазяїнові та хазяйцї, накинули на голови клобуки, забрязчали чотками і похапом вийшли на улицю. Копронїдос вхопив шапку і вибіг їх випроваджати. Він боявся, що ченцї не потраплять до брами, зібються з дороги й заблудять.

Прийшли до манастиря, до брами в дзвіницї. Треба було виходити на високі сходи.

— Що се таке? виходили з манастиря — були сходи — як сходи, а тепер стоїть неначе якась гора! — сказав Паладій: як я вийду на сю гору?

— Ой, спаси нас, Господи, і помилуй! не вийду й я! — сказав Ісакій і без сорома сїв на сходах.

— Ой, Господи, спаси нас грішних! не вийду й я! — сказав Єремія і, ступивши на сходи, спіткнувся та й сїв.

Отець Тарасій якось вилїз сам на сходи. Копронїдос поводив попід плечі на сходи ченцїв.

— Як-же ми тепер посходимо звідсіль? Ще пороскочуємось, як мячі по сходах, — бідкувався отець Паладій.

Не встиг він сего промовити, як Єремія вже спіткнувся і покотився по крутих сходах вниз, як мяч.

— Ого! отець Карючка вже внизу! Хоч маленький, але поганенький! — обізвав Тарасій.

Копронїдос мусїв брати кожного ченця під плечі і позводив їх з сходїв, а потім повів по алеї, як поводатор водить сьлїпих старцїв.

— Як часом буде треба вам, чесні отцї, печених мяс єги-

пецьких, або чого питного там, то я вамноситиму в келії: прикрию сим-тим та й принесу в хустці — сказав Копронїдос.

— Минї б печене порося на вечері.. — сказав Паладій.

— А минї привесїть печеного індика, — обізвався Тарасій.

— А минї питного чого.. знаєте... спірту, рому, — обізвався Ісакій.

— Добре, добре! моя Мелетія спече і порося й індика, і чого схочете, тільки давайте гроші, — сказав Копронїдос.

— Добрий ви і богобоязний чоловік, і до манастиря ревний, говорив Паладій.

— Спаси вас, Господи, і помилуй за добре дїло! — обізвався Ісакій.

— І не введи нас в іскушеннє! — молився отець Єремія і хотїв перехреститись, але рука ёго не слухалася і не достала до чола.

— Ой, Господи, спаси і помилуй нас грішних. Дивні дїла Твої, Господи! В голові грають музики, гудуть цимбали, та неначе бють в бубни, говорив Ісакій.

Отець Тарасій, коливаючись на ногах, збився з дороги, звернув з алєї на траву. На траві покотом спали богомольцї та богомолки. Тарасій відбившись од поводаторя, потрапив на сонних бабів та молодиць.

— Дивні дїла твої, Господи! Чи я в манастирі, чи на полї брані хожу по трупах убієнних? — мимрив отець Тарасій і поступив на сонну бабу. Баба прокинулась і закричала с переляку. Тарасій опамятався і повернув цабе на алею.

Копронїдос порозводив чорноризцїв по келіях і вертався до дому.

— Заплутались коропи в мої мрежи: час приступити до дїла. Заплатять ченцї минї і за поросята, і за індики, і за ром і за пунші... заплатять щедро, — думав Копронїдос, втягаючи в себе гострий дух квіток з манастирського саду та ще пахучий дух черничих тисячок...

Другого дня Копронїдос післав на базар Мелетію, звелїв її купити порося та годованого індика, а сам побіг в маґазин і купив два покрівцї на аналої.

Перед пізною службою Божою він прийшов до церкви заздалегідь і, викликавши через послушника отця Паладія, подав ёму чудові парчеві покрівцї з білим полем, з роскішними золотими

квітками. І ченці і послушники позбігались, щоб подивитись на щедрий дар богобоязного купця.

А письля вечернї, того-ж таки дня Копронїдос знов з'явився на манастирській алеї. Він нїс в руках вже інчий дар, завязаний в червону, здорову хустку: печене порося з начинкою для отця Паладія, та печеного індика для отця Тарасія. Другого дня знов заманячила на манастирській алеї чорна борода Копронїдоса. Він знов нїс в руках здоровий узел. Через завязані кінцї хустки виглядала синя шовкова матерія з золотими дрібними квіточками. Тією матерією були прикриті здорові сулі з горілкою та пляшки з ромом, спіртом та наливкою: то був дар Копронїдоса отцю Ісакію та Єремії. Копронїдос став потайним чернечим аґентом для приставки потайних жертв чорноризцям...

— Та й благочестивий-же та щедрий на жертви отсей купець Грек! — говорили проміж себе послушники та біднїйші ієрмонахи: усїм серцем прилип до манастиря: трохи не що-дня носить жертви в манастир.

IV.

Минуло доволї часу. Копронїдос став близьким чоловіком, навіть приятелем ченців. Він усе давав на манастир дрібні жертви: то ладан, то смирну, то оливу; купив невеличку лямпаду і повісив перед одним образом. Ченцї запрошували Копронїдоса до себе на чай та на закуску. Копронїдос запрошував ченців до себе і ставив для їх багатенькі скоромні трапези.

Раз Копронїдос запросив до себе самого отця Паладія. За чаєм він почав з ним таку розмову:

— Знаєте, що, отець Паладій! От чорноризцї мають гроші і держать їх дурнїсенько під спудом, в скринях. Гроші дурно лежать і не дають нїякої користі. Се дїло не практичне: треба робити так, щоб гроші плодили гроші.

— Воно й справдї так.. — обізвався Паладій: але де-ж нам, чорноризцям, вести мирські грошеві справи? Ми в манастирі, а не в мирі...

— То давайте гроші на позичку купцям! Гроші вернуться до дому, ще й принесуть в скриню здорові проценти: хто має корови, той має молоко й телята, а у вас корови не дійні: без молока і без телят... — сказав Копронїдос.

— Гм... не погане дїло... — муркнув отець Паладій і задумався.

— А скільки процентів дали б купці, приміром? — спитав отець Паладій.

— Дали б сорок, а може й пятьдесять на сто, а може й більше, — сказав Копроні́дос.

— Не погане діло. Треба б собі і мебіль шовком оббити.... і перські килими купити... бо чую, що в повітрі висить вже архимандрича мітра над моєю головою... Та й дочкам треба б послати трохи на гостинець. Та треба грошей і на наливки... та на вина... та на ром... — думав отець Паладій, і спокуса заворушилась в ёго голові.

— А чи знайдуться-ж такі купці, багаті, чесні й певні? Чи можна їм йняти віри? Гроші — ласа річ, а мир любить гроші, — сказав отець Паладій.

— Знайдуться! От хоч би й я! І я готовий платити вам пятьдесять процентів на рік. Дам вам вексель, завірю ёго в нотаріуса. А коли хочете, запишу в заставу на обеспеку і свій маґазин. Банк не дасть вам таких процентів, — сказав Копроні́дос: попробуйте на рік, а не сподобається вам, я верну вам капітал с процентами. А гроші вам здадуться. Дасть Бог, швидко будете архимандритом... а потім і архієреєм...

Отець Паладій довго думав, гладячи роскішну бороду. Перспектива архимандричої обстави: дорога мебіль, перські килими, шовкові та оксамитові ряси, золоті дорогі мітри, обсипані дорогими камінцями — все се дуже манило ёго. Він любив блиск, роскіш, блиск багатої естетичної церковно-аристократичної обстави.

— За три тисячі в оден рік матиму процентів півтори тисячі... Гм... Дадуть сан архимандрита, то й справді здадуться... Справлю дорогу мітру з золотим полем, звелю обсипати дорогими камінцями; хрестик зверху на мітрі треба б зробити з брилянтів. Справлю таку мітру, якої нема і в архієреїв. Я люблю, як мітра сяє... та ще як вдарить сонце в вікно, то блиск по мітрі аж переливається, аж бігає полосами, а найбільше тоді, як архимандрити хрестяться та кланяються... Тим то, мабуть, вони так часто й кланяються... Та й посох треба позолотити, а змію з верху варто б для шику обсипати брилянтами... Гм.. на се треба багато грошей... В мене будуть в гостях професори і архимандрити... Треба дорогої мягкої мебелї... Та й сам швидко буду архиєреєм... Знов треба буде багато грошей.

Блискуча мрія блискавкою мигнула в голові отця Паладія і розворушила ёго честолюбність і потяг до слави, до блиску. Отець

Паладій раптом перестав гладити свою густу бороду й легенько вдарив долонею по столї. Повна рука, с повними, як налитими пальцями, нїби прилипла до стола.

— Добре! — сказав він твердим голосом. За пятьдесять процентів на рік!

— Скільки? — спитав Копронїдос, і ёго чорні очі засьвітились, заблищали, як у кота, що готовий кинутись на мишу, і знає, що миша вже не втїче од ёго лапок.

— Три тисячі! — сказав отець Паладій і подав руку Копронїдосові.

Копронїдос ляснув ёго по долонї і звелїв Мелетії принести пляшку вина. Запили могорич. Написали вексель. Ввечері в своїй келії отець Паладій виняв с під спуда гроші і оддав їх Копронїдосові. Копронїдос неначе на крилах вилетїв с келії. Здоровий осятр заплутався в ёго афонську мрежу. (Конець буде).

З життя в Полтаві.

(Частина з моїх споминок).

XLIX.

Провести старого — 1859 — і зустріти нового — 1860 р. зібралася невеличка наша громадка (в Полтаві) до хати Дмитра Павловича Пильчикова. Хоч він і не був за всїх старійший віком (був між нами старий, але ще бадёрий дїдусь, приятель ще Котляревського, столяр-міщанин, Грицько Гавриленко), але всї ми шанували Дмитра Павловича яко голову, горнулися до ёго, наче до батька-порадника. Було таки за що й шанувати ёго! добрий, щирий і приязний Дмитро Павлович вабив нас — молодят — до себе сьвітлою головою, повною доброго розуму і знання історичного і полїтичного. Говорив він гарно, просто, вміло; хоч би хто і про що не змагався з ним, хоч би у ёго суперечника хоч як менш було знання, хоч як вузша осьвіта, Д. П—ич нїколи, було, не дасть спостерегти того суперечникові, не вимовить до ёго прикрого слова, або іронії якої; не дасть ёму проковтнути гіркого полину, обмазаного лукавим медом; нїколи було не випне свого *я* — воно завждї було у ёго десь глибоко заховане! Він учив, напучував,

розвивав людей так, що вони того й не помічали... Нїхто не бачив в ёму вчителя, „керманича“; бачили ми тілько старшого брата, товариша, приятеля; слухалися ёго поради не за деспотизм; ми, самі того не спострегаючи, підлягали ёго духовному і моральному авторітету. Шанували той авторітет більш за все через те, що нїколи не чули з уст Дмитра Павловича „я так кажу“, або „вірте менї“... Він радив, доводив, але нїколи не неволив нїчиєї думки, а де треба було, де й сам переймався чужою думкою, де бачив, що чужа думка певнїйша, нїж ёго — там він лишав власну — і корився чужій. — Історію в загалї, а найпаче історію України Д—ро П—ич знав так, як нїхто в Полтаві.

Були в Полтаві й інчі тямущі історики, як от Стронїн, але Стронїн добре знав історію ідеї, а на фактах часом спотикався; що-ж до історії України, так сам признавався, що не вельми добре її знає. По своїм думкам Стронїн т о д ї був космополїт (терміну „обще-русъ“ тодї ще не вигадали), але нї він нас, нї ми ёго не цуралися; часто він заходив на наші збори, часто-густо, як от по школах і інч. працювали у купі і всї ми ёго шанували, знов таки за те, що нї властолюбства, нї лукавновання, нї отого, кажу, нелюбого менї *я*, ми не спостерегали у ёго. Громадка наша не замикалася, — не зачинялася; вільно було приходити в суботу на наші збори кожному, за кого хто з нас давав поруку, що той новий гість, людина певна, чесна і вольнолюбива. Одначе-ж і не при всїх і не про всї наші справи ми розмовляли. — Чужих людей стереглися ми не тому, що б робили що потайне, революцийне; нї! на те були інчі причини; та й опріч того траплялося радитися й про такі речи, найпаче особисті, що не годилося їх виносити за поріг в л а с н о ї хати. Громада наша була задля нас і ш к о л о ю. Про склад громади, її прямовання, думки й роботу — річ широка в другому місцї; тут мушу тілько сказати, що громада була нам доброю порадницею не тільки в громадських, але часом і особистих справах.

От скажу хоч про себе самого. Я був тодї дрібним урядником „Губернскаго правленія“; що дня працював 8—9 годин на службі, виливав пером масу чорнила на папір, і засьвідчився, що з моєї тієї працї користі громадської, народної геть менше, нїж став би я товкти воду; але-ж мусив служити, бо с того жив; служба — була мій хлїб, хлїб тяжкий, гіркий і нудний; служба брала у мене майже увесь час і за те давала менї 15 руб. що місяця. Уконтентувати себе за такі гроші не можна було навіть і тодї, хоч тодї геть далеко дешевше було жити. Мусив я добути

собі у своєї далекої дядини приватну роботу і за те давала вона менї хатку і харчі. Воно б і нїчого, також була у мене ще духова нужда і потреба: тямив я і бачив, що осьвіта моя занадто мізерна, що знання у мене цїлком бракує, що менї треба вчитися, читати. На се знов бракувало часу і кошту на книжки. (Книжок тодї було ще мало і дорогі вони були). Тимчасом тягло мене до інчої роботи, до роботи на користь громадї! вабила мене праця лїтературна. На скілько більш тягло мене до такої роботи, на стілько служба урядова, писарська ставала менї осоружною. Молода жвавість, поривання любові до краю, до рідного народу, не давали менї спокою! Я не тямив, що дїяти, що почати, що чинити з собою. Правда: що недїлї і по сьвятах ходив я вчити дїтей по недїльних школах (таких шкіл у Полтаві приватними людьми було заведено аж пять; перегодом завели ми і щоденну вечірню, і дві суботних задля жиденят), але-ж сієї працї було з мене мало, та, головна річ, — що урядова служба огидла менї занадто. Що-ж дїяти? От на такі випадки вже-ж нїхто лїпше, як громада, своя сїмья, — ставала порадницею! — Мушу сказати, що громада нїкому з своїх громадян не покидала жадної громадської роботи, але сама по собі, на ґрунтї сьвідомості зросла умова, що кожен громадянин повинен працювати задля народа, повинен справляти громадську роботу таку, яку сам собі вибере, яка більш ёму до вподоби. Широкий, неосяжний лан стояв перед нами задля працї і роботи!

На першому і головному місцї стояла перед нами народня освіта. Скасовання крепацтва сподївалися от-от! Народ визволений з неволї, вийде на сцену життя громадського, життя людей з горожанськими правами, а тимчасом в народї страшенна темнота! З 140 чоловіка загальної людности по Полтавщинї, ледві оден ходить до школи. Потреба школи, потреба популярних книжок для маси, потреба розвитку українсько-руського слова, пригнобленого від року 1847, і т. інч., а насамперед не забували ми й про те, що ми повинні — чим і як спроможемось працювати і між нами і між їх крепаками, що б по знесенню крепацтва народ не лишився без землї, не відрікався від надїлів (головні основи надїлів землею — більш-менш були нам відомі), що б при надїлах люде не були покривджені панами.

От — отсе й було — головна річ наших розмов, нашого піклування. Робота стояла перед очима, але-ж треба було обміркувати, оброзумити, з якого боку і як заходити до якої роботи, як до неї взятися, як її спрявляти?

Вже-ж ні про що більш, як от про се саме йшла розмова і в останній вечір 1859 р. Розмова йшла жваво, весело, і ми — молодняк і люде підтоптані вже однаково горіли певною вірою, що стара Росія вмерла! що Росію темноти, канцелярської тайни, Росію крепацтва і бюрократії, Росію неволення духу, слова і життя, Росію яремної неволі „закидали шапками" під Севастополем, біля Чорної Річки і де-інде підчас кримської баталії, що ту стару „московську" Росію забрав з собою в могилу царь Микола, а син його привів Росію нову, без крепацтва, вільну, європейську Росію. — У кожного з нас жила, кожного гріла і живила певна надія на поблизьку, ясну будущину.

Ми няли віри, що на руїнах старої крепацької Росії — нова европейська Росія не змагатиметься, не заборонятиме силою вставати „з домовини" і тому краю — що зоветься Україною. Встане не та стара гетьманська Україна, а Україна — відповідна сучасному поступу, Україна, хоч і автономна, але з'єднана „яко вільний з вільним, рівний з рівним"... Були, кажу, великі надії і надавали нам сили, жвавості, енерґії; бадёрили дух, гріли серце... Досї ті надії не виконані, але-ж се не значить, що вони „пилом на віки пали". Люті обставини спутали поступ Росії, припяли її на приколень!... нехай! хиба на віки? історія не робиться за одну четвертину віку. Наше поколїннє трохи помилилося тілько тим, що за добрими надїями не завважило гаразд на історію великоруського народу і гадало, що четвертини віку досить на те, що б зажила болячка, випещена життєм народним за довгі-предовгі віки: одно слово — помилка тілько в часї. Хиба-ж через се може зникати сама істота?...

До того-ж менї здається — (може здається так через те, що я вже починаю жити споминками), що наше поколїннє було більш жваве, більш бадёре, більш і глибше переняте вірою і любовію до своїх ідеалів! Чому так? Мабуть тому, що ми не відривалися від життя практичного, не потапали в абстракціях; ми знали народ і життє реальними, такими, якими вони є, а не такими, якими здаються вони с книжок! В хату життя ми входили не голоруч. Певна річ, що сучасне поколїннє більш за нас орудує теоретичними знаннями, але воно геть мало тямить практичне дїйсне життє народне...

Таким, ото побитом було у нас, кажу я, про що розмовляти „на щедру кутю". „Щедрували" ми любими та милими надїями, найбільш „щедрували" про будущину нашого письменства і от тепер бачу я, що, не вважаючи на всї нелюдські утиски, наші „щедрівки" = на-

дії не пішли за вітром: слово наше „ставши на сторожі“ — „коло їх — дітей пригноблених моїх“, росте, рунится, пишаєть-ся! — і с тодїшнїх кількох (може пятёх тілько) книжок, виросла лїтература. Хто-ж, тямлячи і розуміючи те, що було в нашому письменстві трийцять лїт назад (1859) і те, що є нинї, хто питаюся я, відважиться промовити, що у нас „нема будущини?“ Хиба той, у кого така полуда на очах, що не бачить зросту нашого письменства!... А що-ж би то було, коли б розвиток нашого слова не зазнав тієї напасті, яку пережило і переживає наше слово!!

Як-же тут не радїти, як не сьпівати:

„Ще не вмерла щасна доля
Славної Вкраїни“...

Найпаче як не радїти нам, тим дрібним робітникам, що орали щирицю, що копали ями під словесні дерева і дожили до того часу, що нашій оранцї „жито поспіло“, і „йдуть женцї жати“, що на наших деревах, під які і ми воду носили, які і ми щепили, з яких і ми павутиннє знімали, та хрущів проганяли, — на тих деревах вродили плоди рясно і поспіли і їмо ми їх старими зубами, і смакуємо, і с чистим сумлїннєм сьміливо кажемо собі: „Се-ж наше! наше питоме, рідне!“ Вже там „наші дїти“ — нехай собі про нас „що хочуть, сокочуть“, а ми своє дїло справили сумлїнно... Що-ж, що знайдеться полова! Де-ж, у Бога та пшениця без полови.

Менї не доводилося досї зустрічати надрукованими тих прегарних „щедрівок“, що читав тодї, небіщик вже, Василь Кулик: де вони? у кого? чи вже-ж пропали? Шкода, тай превелика шкода. Я й тепер ще почуваю потроху те велике враженне, яке зробив Кулик на мене (тай на всїх нас), „щедрівкою“ — сподіваної волї крепакам!

Серед веселої розмови проти „щедрівки“ несподївано війшло в хату два, нікому незнаних чоловіки, оден військовий, другий цивільний. Поздоровившись з господарем хати, військовий подав до ёго лист с Петербурга, від Кулїша. Зараз ми всї познаёмились з ними: військовий був Ю. Г. — а товариш ёго — О. Щ—к. (Не відаю, чи живі вони, тому не одважуюся назвати їх на повні імення). Обидва вони їхали з столицї, але Щ. переїздом тілько, бо вертав до господи з Лондону.

Опріч інчих добрих вістей — Г. повідав нам, що на веснї завітає до Полтави П. О. Кулїш і, певна річ, — з батьком-Тарасом. Нема що й казати, якого духу, яких веселощів піддала нам отака

звістка! — С того дня, — і Господи! як ми ждали тієї сподїваної, нової, нашої весни!

Прийшла й весна красна. Прийшов май, а певної звістки про день приїзду наших найдорожших гостей — не було. — Памятаю я, що 4 мая була у мене не далеко від житла Дмитра Павловича іменниця — Пелагея. Вертаючи від неї до господи, зайшов я до Пильчикова.

— „Кулїш приїхав!" — було перше слово Дмитра Павловича.

— „Де-ж він? кажіть? зараз піду до ёго!"

— „Не треба ходити, він зараз прийде сюди, обідатиме у мене; гаразд, що й вас Господь напутив зайти, тройцею борщу покоштуємо".

Але по нашому ясному небі, небавом пробігла хмарка. Пильчиков повідав менї, що Кулїш приїхав сам, без Тараса, а Тарас ледві чи приїде; коли за тиждень не приїде з Гоголевим небожем Трушковським, то вже й не приїде.

Отодї то вперше спізнав я і поклонився земним поклоном славному робітникові українсько-руського слова, Пантелеймону Олександровичу Кулїшеві. Доти я не знав навіть ёго особисто, навіть патрета ёго не траплялося нїгде бачити. Але я глибоко поважав автора „Чорної Ради", видавника „Записок о Южной Руси", „Хати" і інч. Чарівничий вплив зробив на мене Кулїш своїм видом, своєю вродою, своєю постаттю, своєю чарівничо-поважною мовою і розмовою. Ми пробалакали у трёх до самого вечера.

На другий день зібралася більша частина громади і прирадили пошанувати Кулїша прилюдно — обідом і в ёго особі повитати прилюдно оновленнє нашого рідного слова. Обід спорудили 8 чи 9 мая в великому вокзалї міського саду. Мене, та Василя Трунова обібрали на господарів*). Охочих пошанувати Кулїша підписалося 162 чоловіка (платили по спроможності — хто 3, хто 10, а хто й 25 р.).

Полтава, місто невеличке, тодї було там тисячів з 20 людности; значить для такого міста 162 чоловіка вже багацько; але коли б підпис на обід простояв ще день-другий, так, певна річ, підписалось би ще двічи стілько; так на лихо-ж не можна було: раз через те, що Кулїш поспішав їхати, а вдруге знов — і саля була не вельми велика. Багацько охочих не могло через саму лишень

*) В життєписї Кулїша, надрукованій в „Правдї — автор зробив помилку, говорячи, що Кулик був на сему обідї за господаря.

тїсноту салї попасти на обід. Памятаю с того обіду оден вельми видатний випадок. Може за пів години до обіду, коли вже люде трохи чи не всї зібралися і от-от ждали Кулїша, приходить до мене високий, с чорними вусами і з військовою виправкою пан, і почав прохати, приняти ёго до обіду. Ми с Труновим змагаємося, просимо вибачити, бо місця бракує і через те мусили ми відмовити вже чимало де-кому; тим-то і неяково, відмовивши другим, приняти ёго. А він все змагаєть ся та проситься, нарештї й каже:

— Я проїздом через Полтаву; довідавсь отсе тілько зараз, що буде обід Кулїшу, я й подався швидче до вас, і вже як собі знаєте, а прийміть; бо я той самий жандарм, що року 1847 відвозив Кулїша с Петербургу до Тули... але я давно лишив службу. Я Олександер Остапович Біловодський. Тодї вже годї нам було змагатися.

Хоч як велика більшість на обідї були Українцї, але-ж обід не був чисто виметним, національним; були тут і Поляки, (чоловіка з десять), були Чехи — 3 чоловіка, 2 Серби, 3 Великоросів і 3 жиди. Ще менш на обідї було вдачи станової, чи, як кажуть Великороси, „сословної“; тут був і енорал і вчитель, і купець і міщанин, і урядник, і швець, і кравець, і столяр і мірошник.

Весело, превесело ішов обід той.

Перший тост промовив старійший між нами віком міщанин Гавриленко „за здорове нашого дорогого гостя“. Тодї наступила моя черга промовити за росцьвіт нашого письменства і за здорове славного кобзаря Т. Г. Шевченка. — Боже мій! яким громом покотилося і в вокзалї і за вокзалом на ґанках посеред публїки, що зібралася в саду, в честь кобзаря: ура!! Трейтїм промовив Трунов — за здорове Марка Вовчка; далї полилося слово Пильчикова: говорив він довго, але усї так уважно слухали ёго, наче кожен боявся, що б не забути с тієї промови нїже єдиного слова: то лилася українська історія! Тост за здоровле автора „Богдана Хмельницького“ викликав гучне: ура! і силу оплесків. На отсї промови, говорені вже-ж пак українською мовою — відповів Кулїш сердечною подякою і тостом „за здорове Полтавцїв, за здорове, за сьвіт, за волю усего українського народу“... Не сказати, не списати тепер ентузіястичного гуку і грому оплесків, що кілько хвилин невгамовувалися!... Шибки від них звевїли по вікнах! — Перегодом почали держати промови не-Українцї. Найбільшу увагу звернули на себе промови: жида Аврама Варшавського (потім банкира, мілїонника будівничого залїзниць і нарештї „знаменитого підрядчи-

ка“ підчас війни р. 1877) і Чеха Е—ка (здається ще й досї здравствує). Жиди полтавські бажали подякувати Кулїшеві і в особі ёго усїх Українцїв, що підписали свій протест проти одного з російських журналів, що накинувся був на жидів. Варшавський в своїй промові запевняв, що виною експльоатації жидами українського народу — не жиди, а бесправність їх: „Дайте жидам повну горожанську волю і осьвіту і експльоатації не буде“. — (По теорії воно б справдї так повинно бути, але-ж власним приводом Варшавський під війну 1877 р. довів, що теорія та не відповідала ёго практичним вчинкам! „Погонцї“ довели усїм, що й рівноправність і осьвіта не служать ще тією підоймою, яка знївечує експльоатацію багатирями убогих; до осьвіти треба ще дечого: ну от хоч би морального виховання).

Чех Е—ка говорив на тему єднання усїх Славян; говорив на ту тему і Поляк Сильвестрович (полковник і вчитель с кадетського корпусу (військової ґімназії). Промова Сильвестровича і змістом і ідейностю і доводами з історії — багацько переважала промову Чеха; але-ж у останнёго було більш ентузіязму. Останнї слова сієї промови я записав собі, скілько памятував їх, зараз по обідї, як вернувся до господи: „Маючи такого поету, яким є Шевченко, говорив Е—а, ваша дума, ваша пісня — ваше слово — певна річ, до віку „не вмре, не поляже“. Доки живе пісня, доти живе й народ. Вже, коли не вмерло ваше слово, ваша пісня, в ту годину, як народ ходив в ярмі крепацтва, то вже отсе саме доводить глибоку силу і живучість українського слова. Отся сила зміцнїє і росцвіте, коли — от-от — по царському слову зникне крепацтво! От і сёгоднї, слухаючи промови на ріжних славянських мовах, бачимо, що віщованнє вашого Езекиїла потроху справджується: бачимо, що

„. . . Трупи встали
І очі роскрили,
І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любові“...

Дай-же Боже, що б се слово по всїй Славянщинї лунало — не переставало во „віки і віки“...

В саду зібрався тиск усякого народу: як по обідї проходив Кулїш з саду, шапки летїли в гору, чутно було: „Поклонїться батькові Тарасу“. Велика маса провела Кулїша з музикою до самої кватири ёго.

В ранцї 10 мая (здається, в понедїлок) Кулїш виїхав с Пол-

тави у Василївку до старої Гоголихи. Трунов, Пильчиков, Кулик і я провели ёго аж до села Жуків. Провівши, я пішов на службу; звістно, трохи впізнився. Прихожу, зараз кажуть менї, що кликав мене „совѣтникъ“ (радний). Совітників було аж три, між ними і рідний мій дядько Аполлон. Напуствся він на мене за те, що я надрукував в друкарнї „Губ. Правленія“ (другої друкарнї, здається, тодї в Полтаві не було) оповістку про обід. Оповістка та було — кілько слів по российськи; розіслав я її тілько до тих, хто підписався на обід, оповіщаючи лишень, де і коли буде обід. Головним чином дядько налягав на те, що „непридає менї, яко урядникові, втручатися до лїтературних справ“; а друге за те, що на друкованнє оповістки треба було попрохати дозволу у ґубернатора, або у полїції. Нарештї казав менї іти до ґубернатора і висловитися.

Ґубернатором був тодї Волков, людина і добра і мяхка і ввічлива, але бесхарактерна, без сталого погляду; ходив він, як кажуть, по вітру, на поводї у свого секретаря Волковицького. Волковицький належав до типу тих хабарників-урядників, що єдиний Бог у них, єдиний ідеал — власна кишеня, а через те вони завждї пильнують догодити кожному, у кого мигтить для них хоч малесенька іскорка зиску матеріяльного. Ґубернїєю правив властиво не Волков, а Волковицький і вже як він, було, наструнчить ґубернатора, так той і дїє.

Мокрим рядном накинувся на мене ґубернатор: як я сьмію, будучи урядником, захожуватись коло „демонстрації“. Ґубернатор стояв на тому, що Кулїш був на засланнї, був покараний урядом; шанувати такого чоловіка прилюдним обідом, значить, протестувати проти уряду; — друга вина моя: — чому я, кермуючи обідом, не оповістив про те полїції (такого звичаю у Полтаві нїколи не було, тай на думку до мене не приходило, що треба оповіщати полїцію!); трейтя вина в тому, що друкував оповістку без дозволу полїції; нарештї — четверта, та, що ми пнемося „разводить здѣсь всякую хахлачину“.

Отсе був перший ступінь, з якого почали на мою шию нанизувати усякі „ізми“; се ж був і перший ступінь особистого ворогування до мене ґубернатора... Але тут скажу тілько, що розмова моя з Волковим привела лишень до того, що він звелїв арештувати мене на три днї „за опозданіе на службу“. — „Опозданія“ того, як я вже й казав — було найбільше на дві — нехай на три години!

LVIII.

Уся публїка була певна, що царський унїверсал про знесенне крепацтва буде виданий 19 лютого 1861. В половинї лютого, не тямимо вже звідкіль, залунала по Полтаві гутірка, що царь вже підписав статути і унїверсал визволення, що вони вже прислані в Полтаву до ґубернатора, але держать їх у великому секретї, і оголосять їх 19 лютого в соборі сього після служби Божої.

Ледві чи був хто такий, що б почувши отакі звістки, не няв їм віри. Поняла віри і наша громада, і прирадила собі сьвяткувати 19 лютого прилюдно обідом в готелю „Москва" (сей готель був тодї осередком усїх новинок, і тут найбільш сходилося лїберальних людей, а господарем „Москви" був зять Гавриленка. До нашої думки пристало ще кілько людей з інчого табору і вимагали, що б ми роспочали підписку на обід. Ми не хотїли, бо тямили, що сего, доки не оголошено царського манїфесту, не сьлїд і не можна робити і можна через те тілько дійти до того, що обід заборонять, та ще й халепи наберемося.

— Се ви боїтеся — докоряли нас з другого табору.

— Не боїмось, а не хочемо давати на самих себе пугу... Та коли ви певні, що ґубернатор і жандарми не звернуть уваги на підписку, так чом би вам не взятися за неї? — відповідали з нашого табору.

Нїхто не брався з них, а ми стали на тому, що 19 лютого підемо до соборної церкви, і коли буде оголошений манїфест, так кинемося миттю с церкви по місту, закликати охочих на обід.

Простояли ми службу Божу, вистояли і царський молебень, а манїфесту — нема! Одначе ми нї на хвилину не стратили віри, що манїфест в той день царь підписав і ёго оголошено в Петербурзї. Але як в сему зачевнитись достоменно? Прирадили собі спитатися про се депешею у редактора „Основи" (він-же був значним таки урядником). В депеші ми питалися: „Объявленъ ли манифестъ объ освобожденіи крестянъ?" Такої депеши на телеґрафі не приняли. Тодї ми написали до другого чоловіка (до Каменецького) таку депешу: „Чи можна сегоднї справити обід?" Ми гадали, що Каменецький зрозуміє, про що йде річ. Гадали, що відповідь прийде о 2-ій годинї. — Коли-ж наступила трейтя година, а відповіді не було, — ми стали на тому, що б обідати в стількох, скількох нас збереться без жадних запросин і казали господареві готелю готовити обід на 30 чоловіка. Тимчасом, коли почали о $7^1/_2$

годинї обідати, до столу зібралося чоловіка сорок. Ледві поїли дві страви, ледві хотіли взяти в руки бокали, та випити за здорове „новонарожденних горожан“, як подали менї депешу; читаю: „Здається, можна, обідайте на здорове, коли борщ упрів. Данило*). Відповідь Каменецького, — немов громовина та, усїх нас стрепенула: на отсе слово: „здається“ — нїхто не вважав; кожен був певен, що Данило ужив ёго тілько так, на догад, що б, коли що таке, що б можна очі відвести... Ніхто й на одну хвилину вже не вагався, що манїфест вийшов! Отодї то пішли тости за „визволених невольників„, за визволителя їх і разом за того, хто цїле житте свое словами-слёзами сьпівав і благав визволення! отсей-той — був Шевченко!...

Сьвіт вже був на дворі — як-же раді та веселі кінчили обід, умовившись 25 лютого справити Тарасові іменини більшим обідом і роспочати на ёго підписку. Була, бачте, надїя, що за сей тиждень прийде і до Полтави манїфест про знесенне крепацтва. Тимчасом днїв через два мусїли ми відложити сьвяткованне Тарасових іменин; не памятаю тепер добре, яка випала притичина: чи та, що може 25 лютого припадало на будень, а в кожного з нас була обовязкова робота урядова, чи, здається, прийшла звістка, що манїфест хоч і підписав царь 19 лютого, алє оголошуватимуть ёго на заговини; памятаю тілько, що відложили ми сьвяткованне до заговин. Заговини припадали на 5 го березіля. Добре памятаю, що 25 лютого по 2-ій годинї зійшлися (до готелю „Москва“, де я і інчі заходили часом обідати) Пильчиков, Трунов, Гавриленко, Ізопольский (Поляк, колись ксёндз, потім книгарь і письменник) ще дехто і я. Перш за все послали ми до Тараса таку телеґраму: „Батьку! Полтавцї поздоровляють любого кобзаря з іменинами і просять: утни, Батьку, орле сизий! Полтавська громада“ (телеґрафний квіток на сю депешу і досї є у мене), потім гарненько пообідали невеличкою своєю сїмьєю і випили за здорове свого „сизого орла“.

Через день, се б то 27 лютого, я, звичайно, був на службі, коли-ж так сказати, о 11-ій вранцї заходить до мене Дмитро Павлович: дивлюся на ёго і дивуюся: що воно за знак? чого він та-

*) Данило — імення Каменецького. Отсї епізоди я подав був по російськи друкувати в „Зарі“ р. 1883 в день роковин Шевченка: їх і надруковано в Nr. 46, але цензор Рафальский так обтяв їх, що й похожого нїчого на оригінал не лишилося. Він без сорома просто поперероблював! на пр. отсю саму депешу, переложену дословно по російськи, цензор Рафальский переробив так: кажется — можно: но на вѣрное не знаю“; а підпис — „Данило“ зовсїм замазав.

кий блїдий, сумний, такий журливий, яким я ёго за три роки нїколи не бачив.

— Тяжке горе, -- каже він: постигло нас! читайте.

Взяв я, бачу телєґраму (здається, од Василя Білозерського) прочитав !... Наче громом мене вдарило !... Шевченко вмер ! завтра (28 лютого) похорони... Ми кілько хвилин стояли мовчки !...

— Ходїм ! — промовив нарештї Дмитро Павлович...

Я мовчки взяв шапку, мовчки ми вийшли, мовчки прийшли до Трунова... Не спроможен я навіть тепер росповісти про ту тугу, яка обгорнула нас! Може з годину нїхто з нас не промовив нї слова, так запеклося тугою серце у кожного.

Під вечір були вже надруковані оповістки про смерть Тараса і про панахиду, що правитиметься в час похорову в соборі: „Хто шанує память незабутнёго поети, той завітає помолитися до Божого храму", сказано було в оповістцї. Друкуючи оповістки, нам і на думку не припало, що б соборне духовенство стало змагатися і не захотїло правити панахиду. От-же ми помилилися! Так як о годинї 6-тій поїхали ми с Труновим до соборного ключара, прохати ёго завтра о 12-ій годинї одправити соборну панахиду. Наш пан-отець так затявся:

-- Не можна! не хочу! не буду правити сам, і другим не позволю правити в соборі.

— Чому, батюшко?

— Тому, що Шевченко був „преступникъ" (злочинець).

— Так тим паче треба молитися за ёго душу.

— Не можна! се демонстрація .. нехай консисторія дасть менї указ, тодї я не від того.

Ми запевнились, що з отсїм попом нїчого не вдїєш. Одначе що-ж робити? Оповістка пішла вже, хиба може другу друкувати, з'єднавши попа з другої церкви?

— Нї, — каже Трунов — поїдемо до архієрея.

— Пізно, нїяково турбувати старого.

— Він вибачить, він добра людина, поїдемо.

Поїхали. Епископом в Полтаві був тодї соловецький герой Олександер, (син попа Павловича з Уманського повіту), чоловік він дїйсне був добрий, простий, щира душа і любляче українське серце: нї криги Білого моря, нї страшенна холоднеча Архангельщини не заморозили на серцї владики любові до рідного краю, до рідного слова! горяче почуттє владики до народу, ёго проста, українська розмова, ёго демократизм в звичаях, ёго прихильність до бідноти нагадували колишнїх українських владик, що були дїй-

сними проводирями в народ сьвіту, правди, любові і волї! Владика трохи знав мене особисто; він повітав нас ласкаво, посадив біля себе на канапі і приязно вислухав, чого ми до ёго вдалися в таку незвичайну пору. По благій тварі ёго знати було, як глибоко вразила ёго несподїувана смерть Шевченка. Коли я скінчив говорити, владика встав, став перед образом, перехрестився і голосом повним туги промовив: „Со Сьвятими упокой, Христе, душу новопреставленого раба Твого Тарасія і сотвори ёму вічную память“. — Потім обернувся до нас, положив менї на плечі обидві свої руки і мовив:

— Вернїтеся ви до ключара, скажіть, що були у мене, а я сказав вам, що б ви переказали ключареві, що як був я в Соловецькому манастирі архимандритою, так пильнував знайти і знайшов могилу Петра Калниша, спорудив на її памятник і що року правив по кошовому панахиду. Коли ключар тями ь, хто був Калниш, то може догадається, що Шевченко, мабуть, був менший „преступник“ (владика с притиском промовив се слово), нїж Калниш... Більш нїчого не кажіть ёму.

Вже-ж тепер ми були певні, що ключар не змагатиметься більш і по дорозї од архієрея заїхали до отця Миколи Думитрашка (катехити з ґімназії) попрохати, що б і він був на панахидї і правив у купі з соборними попами.

Тут застали ми протопопа Павла Катранова (катехиту з військової ґімназії). Ми росповіли, як і що, і прохали обох пан-отцїв на панахиду. Без слова згодилися обидва, а потім отець Думитрашко і каже:

— На мою думку, коли отець ключар не згодився правити панахиду по першому слові, то вже б і не сьлїд більш вдаватися до ёго. Правте в другій якій церкві.

— І по моєму так — додав отець Катранов — тілько треба переказати ключареві слова владики.

Небавом прийшов Д. П—ч, пристав до такої думки і порадив правити панахиду в Стрітенській церкві, де попував отець Думитрашко. На сему й стали.

Приїздимо до ключара. Як почув він, що сказав архієрей, тай каже до нас:

— Добре, добре! коли так, я с превеликою охотою правитиму панахиду і покличу усїх соборних попів.

Ми подякували і відповіли, що панахида буде в Стрітенській церкві. Отець ключар зумився і насупився і питається: чому се так скоро ми перемінили свою думку?

— Тому, батюшка! що лїпше нам іти туди, де нам очинені двері навстеж, нїж туди, де двері замкнені, де треба стукатися, просити, що б пустили нас помолитися..

Ключар почав доводити нам, що неяково буде тепер перед владикою і т. інч., але ми повідали ёму, що вже жадним побитом тепер панахида не буде в Соборі, а в Стрічанню.

Другого дня в половинї першої години пісьля півдня Стрітенська церква була повнїсенька народу, починаючи від великих панів, як от Милорадовичі, Устимовичі і кінчаючи простими шевцями. Опріч оо. Катранова і Думатрашка прийшов сам і пристав служити соборний піп о. Микола Кузнецький. Одправа йшла торжественно, поважно, молилися і плакали люде щиро; товариш по академії і приятель Тараса, Федот Ткаченко (вчитель малёвання з ґімназії) ридма ридав. Пісьля панахиди роздали сотень зо три „Давидових Псальмів“ і „Букварів“ Шевченка.

Пишу я отсе тепер і чую, як обгортує усего мене та невимовна туга, яка давела мене (та хиба-ж одного тілько мене!) отоді на панахиді!... Тяжко, але бачу, що засьвічене Тарасом „сонце іде і за собою день веде“.

Того самого дня одержав я вже пісьля „тризни“ лист від П. О. Кулїша, датований 24 лютого. Між інчого стояло там: „Бідний Тарас — нездужає; у ёго водяна. От вам сумна новинка задля української лїтератури“.

Ще більше сумно те, що с того часу, як помер Тарас, не можна, н. пр. у Києві, справити по души поети прилюдної панахиди. Все якої „демонстрації“ сподіваються від тієї панахиди. Боженьку мій! Та якої-ж більшої демонстрації треба над ту, якою стала і стоїть сама заборона служити панахиду. — Ся заборона старе серце серпом ріже, а в молоде наливає тієї трути недоброї, с котрої нїкому жадної користі нема, а шкоди і часом великої шкоди — трапляється чимало.

О. Я. К—ий.

КОРОТКИЙ ОГЛЯД УСТРОЮ ДЕРЖАВ ЕВРОПЕЙСЬКИХ.*)

БЕЛЬҐІЯ.

Тепер треба було Бельґії завести у себе добрий устрій і лад, відповідні народно-національному смаку і сьвітогляду, і відповідний сучасному поступу. Рада національна перш за все мусила відповісти на питаннє: яку прибрати форму устрою державного: чи завести республїку, чи монархію? За республїку стояв де-Поттер і з ним ще 12 чоловіка, за монархію 174 чоловіка. Тодї національна рада взялася до компоновання власної конституції. 7 дня лютого р. 1831 були оголошені, а 25 лютого набралися сили і заведені в життє статути конституції, котрими правиться Бельґія і до нинї, з невеличкими детальними перемінами, пороблениmи відповідно течії часу і поступу.

Спорудивши статути конституції, Бельґія взялася вибірати собі короля і четвертого липня обібрала собі на короля принца Саксен-Кобурського Леопольда. 21 липня того-ж року Леопольд торжественно в'їхав в Брюсель, і серед майдану під небом при величезному зборищі народу заприсяг, що вірно і нестеменно служитиме Бельґії і берегтиме виготовлену радою національною конституцію. Пісьля присяги єго оголошено королем Бельґії Леопольдом І.

С того часу трохи не за 60 років Бельґія своїм поступовим культурним і духовим розвитком досягла в Европі значного місця, досягла значного полїпшення добробиту економічного. Вже-ж певна річ, що найбільш тому спріяла конституція р. 1831 і той устрій державний, судовий, адмінїстративний і громадський, який заведено статутами р. 1831. Варто буде розгорнути ті статути і роздивитися їх.

Того часу, як національна рада компонувала статути конституції, Бельґія не тілько не мала ще короля, а навіть не можна ще було і вгадати — кого Бельґійці виберуть собі королем. Ся умова вельми спріяла радї і вона цїлком вільно обсудила права і обовязки свого монархи, не вважаючи нї на які традиції. Конституція надає королю найвисшу власть виконання; власть законодавчу конституція поділила між королем і двома палатами.

---

*) див. „Правда" вип. IV. 1890. стор. 26—32.

Король має право: скликати палати, спинити їх засїдання і роспустити палати; ёму надано право стверджувати і оголошувати нові закони, кермувати військом і фльотою, оголошувати війну і єднатися на мирову; настановляти урядників на посади, визначені законом. Король має право умовлятися с чужими державами, але треба, що б палати затвердили умови купецькі, позичкові і ті, котрі можуть чимбудь обмежовувати горожанські права особисті Бельґійців. Скасувати який закон, або ослобонити кого від обовязку виконати закон, король немає права; за ним одначе є право помилування і зменшення кари, присудженої судом. Надано ще ёму право надавати шляхоцтво, але-ж с тією умовою, що б надання шляхоцького титулу не надавало жадного привилею. Нарештї за королем право робити монету. „Особа державної глави непорушна", але король не може видати нї єдиного акту, не підписаного мінїстром; на того мінїстра і спадає одвічальність за підписаний акт. На прожиток короля і ёго родини визначено річно давати з скарбу державного 2,750.000 франків.

Що до самої нації, так в головах конституції головною підвалиною її положено повну рівноправність Бельґійців перед законом, повну свободу особисту, не порушенність господи; нїхто не може бути нї арештованим, нї покараним без судової на те постанови. Далї йде підвалиною конституції: безмежна свобода релїгії і богослуження, свобода зборів, спілок, свобода преси. „Власність приватна — непорушена; уряд повинен шанувати її, він може одібрати власність, але-ж тілько за ради користі громадської і не інакше, як винагородивши власника певною вартостію". Конфіскати власності конституція не визнає нї в якій формі.

Церква в Бельґії цїлком незалежна і відріжнена від держави.

Конституція запевнила, що „убеспечається вільність релїгії, вільність прилюдного богослуження, вільність вимовлювати свої думки!" Шлюб — конституція визнає і горожанський і релїгійний, але наказує, що б попереду церковного благословлення ішов шлюб горожанський.

Що до осьвіти народної, так в конституції стоїть така постанова: „Вчення повинно бути вільним, не вживаючи жадного приневолювання".

Що до преси, так конституція виразно говорить: „Преса вільна; цензура не може бути заведена; від письменників, видавників і друкарів не можна вимагати нїяких убеспечень. Коли відомо імення автора твору і коли автор перебуває в Бельґії, так нї ви-

давник того твору, нї власник друкарнї, де той твір надруковано, нї правець твору не можуть підлягати нїякій одвічальності". Надаючи пресї такої широкої волї, бельгійський закон не забув убеспечити і уряд і приватних людей від надужиття волею слова друкованого, і положив велику кару за образу особи короля, за образу палат, урядників і людей приватних; але-ж нїхто опріч суду і нї в якому разї не може карати за надужиття волею слова і провинності пресові. Такі процеси розсуджує суд с присяжними.

Додам до слова, що конституція сьвято береже людські думки, висловлені в приватних листах, тим то строго заповідає берегти непорушимість листів приватних.

Беручи мову французьку — за мову урядову, конституція наказує повну волю і інчим мовам і велить нові закони оголошувати опріч урядової, ще фляландською і нїмецькою мовою задля тих провінцій, де людність вживає їх. Так само і на засїданнях зборів виборних заступників закон не приневолює вживати єдине тілько мову урядову.

Такі головнїйші основні підвалини конституції бельгійської року 1831. Тепер роздивимося орґанїзацію, обовязки урядових і громадських інституцій.

Парлямент Бельгії складається з двох палат: палата заступників і сенат. Оден заступник повинен бути с кожних 40 тисячів людності. Заступником можна вибірати кожного Бельгійця, коли він дійшов до 25-лїтного віку і користується правами горожанськими і полїтичними. Заступник як і сенатор не може підлягати одвічальності за свої думки, висловлені в парляментї. Без волї і згоди палати не можна заступника нї арештувати, нї віддати під суд, хиба вже трапилося б так, що ёго захоплено над вчинком злочинства, на самому ёго місцї. Палата, коли признає те потрібним, має право спинити на всю сесію арештованнє і покликаннє до суду свого заступника. Що б убеспечити нації, незалежність думок народних заступників від впливу урядового, н. пр. через роздаваннє посад, але що б не відбірати у народних виборцїв вибірати собі заступників з гурту достойних і чесних урядників, закон вимагає, що б такого заступника, що після виборів до палати стане урядником с платнею від уряду, виборцї ёго вдруге, ще раз перебалотировали: таким чином виборцї, коли виберають ёго вдруге, запевнять, що, на їх думку, їм не пошкодить посада урядова, надана їх заступникові. — Заступників вибірають на чотирі роки виборцї, що мають визначений ценз; половина заступників перемінюється що два роки. Заступникам, опріч тих, що стало

живуть в Брюселї, іде платня по 423 фр. на місяць, доки тягнеть-ся сесія. Палата має право віддавати під суд — касацийного суду — мінїстрів. Прелиминар буджету державного подається до палати перше, нїж до сенату.

Сенат складається з вибраних на 8 років сенаторів, половина котрих те-ж переміняється через 4 роки. Сенаторів положено на половину менш проти заступників палати. Сенатором стає і престолонаступник, дійшовши 18-лїтного віку; але голос рішучий він забірає тілько на 26 роцї свого віку. Платнї сенаторам не дають. Палата і сенат збірають що року в другий вівторок листопаду і повинні відбувати сесію принаймнї 40 день. Прирада кожної палати тодї тілько певна, коли на засїданню була більшість заступників. Хоч засїдання палат звичайно прилюдні, але коли президент, або 10 заступників побажають, так кожна палата може обернутися в комітет тайний.

Інїціятива нового закону однаково належить і королю і кожній палаті, але всякий новий закон, що чепляється державних доходів, чи видатків, або війска, повинен найперше перейти через палату заступників. — Королю надано право відложити засїдання палат, але не більш, як на оден місяць і то раз тілько на сесію. Роспускаючи палати, камерам у купі с тим оголошує нові вибори, котрі повинні відбутися протягом не більш двох місяцїв. — Обидві палаті сходяться на загальні збори, коли трапиться 1) що по смерті короля престолонаступник недолїток ще і треба завести реґентство, чи опіку; 2) коли покажеться, що король не спроможен правити і треба реґентства; таку неспроможність повинні запевнити мінїстри і скликати палати; і 3) коли випаде так, що король був беспотомний і вибраний їм з а з г о д о ю п а л а т наступник ще не приїхав, а король тимчасом вмер: так от заким прибуде наступник — палати орґанїзують реґентство.

Що б перемінити яку постанову конституції, треба, що б до того пристало і в палатї і в сенатї $^{2}/_{3}$ голосів. І король, і кожна палата може подати думку про потребу тієї, чи сієї переміни в статутах конституції; післа сего обидві палати зараз роспускаються, а вже нові радяться над задуманою переміною.

(Конець буде.)

*

БОРОТЬБА.

ПОБИТОВИЙ РОМАН.

Частина перша.

III.*)

Про Марґариту Павлівну Книленчиху хоч і кажуть „стара Книленчиха", але називають її „старою" — тому лишень, що у неї дочка вже зросла і син кінчить ґімназію; а суще вона зовсім не стара людина: ледві минуло їй 35-те літо; яка-ж се в Бога старість! Правда, коли з близька та пильно придивишся до Марґарити Павлївни, так де-не-де на голові у неї помітиш срібну волосинку, так се ще не ознака старости; певнїйше, що се ознака другої молодости; та в інчої людини трапляється, що ще на третёму десятку паде волосє інеєм.

Лице у Марґарити Павлівни хоч і сухорляве, але сьвіже; не знати, що б ёго яке лихо поборонувало. Постать у неї хоч і огрядна, та не обважнїла; зо всего, з рухів, з веселого погляду сїрих очей її знати, що Марґарита Павлівна молода ще серцем, що воно у неї не похололо, що вона ёго не запечатала. Життє Марґарити Павлівни нїколи не було турботним, а ще менш нужденним; нїколи не зазнала вона, як сидять люде без грошей; хоч нїколи про них і не піклувалася, — на те у неї чоловік є. От тілько тепер, отсе вже другий рік на неї напали турботи: як і кожна запопадлива мати, боїться вона, побивається, що б швидче віддати доню заміж і, може дасть Біг, зробиться — бабунею! У якої-ж матері нема сїєї надїї! Яку матїр не вабить тїшити внука, або внуку!! Другий рік зазиває Марґарита Павлівна до себе молодїж; годує її вечерами, поїть і винами і наливками: парубоцтво, звичайно, як парубоцтво, їсть, пє, наче й лицяється, а сватати́сь щось нїхто досї не сватається. Марґарита Павлівна вболїває; невдачу своїх „ловів" — верне на чоловіка; по її думцї, Книленко — не привітний до молодїжі, часом і уваги на гостей не звертає; збереться молодїж, а він зачиниться в кабінетї і не виходить. „Зовсїм не дбає про долю дїтей". Коли б ще хоч їй дав повну волю — вона б зуміла повести; справдї що тижня раз, або й двичі справляла б бенкети с танцями; — дочка у неї Евпраксія — дитина танцюри-

---

*) див. „Правда" вип. IV. 1890. стор. 32—51.

ста; так-же-ж „старий пентюх“ не такої думки: справдї ёму наче байдуже — чи одружиться с ким ёго доня, чи дївкою звікує вік. Вже кілько разів Марґарита Павлївна здіймала про се річ; Книленко -- або наче не розуміє, до чого веде жінка, або махне рукою та тілько й промовить: „Суженого не минеш, а не суженого не залигаєш“...

— Ти ж батько! — грімне на ёго жінка.

— То що с того?

— Повинен піклуватися; твій обовязок вивести дітей в люде.

— Мій обовязок, як і всїх батьків, зазброїти дїтей осьвітою, от і все, а більш нїчого, — одріже Книленко, а Марґарита Павлївна вгамуєть ся і в'їдаєть ся.

— Ти повинен зодягати дїтей, обувати, годувати...

— Та вони-ж у нас не голі, не босі і не голодні.

— Вони у нас наче в монастирі, „нї людей, нї сьвіта не бачать“...

— Досить з них того, що бачать.

— Ти для них нїчого не робиш, пальцем не кивнеш, що б дїтей повеселити.

— Нехай самі веселять ся, а я людина вже стара і недужа.

— Коли б ще усї були такі недужі, як ти: спиш до 10-ої години, їси, невроку тобі, за двох, та байдики справляєш! чи вже с твоєю головою не міг би ти робити.

— Хиба я не роблю?

— Яка користь дїтям с твоєї роботи? Я кажу про таку роботу, що дає заробіток, гроші... а не про...

— Кінчай, кінчай!

— Лежнюга ти, от-що! розледащів! недбалий ти...

— Ну, ще що?

— Душогуб ти своїх дїтей! от-що! Палка вдача Книленка — загорить ся, він грімне на жінку так, що аж луна загуде по цїлому дому. Марґарита Павлївна прожогом вискочить с кабинету, стукне дверми так, що шибки у вікнах забрязчать і почне голосити. Дїти швидче до неї: „Чого, мамо, чого плачеш?“ Вони не чули, що мати казала батькові, вони чули тілько, що батько крикнув, що мати плаче; значить, на їх думку „батько образив маму“.

Отакі сцени за останнї два роки трохи не що-тижня справляє Марґарита Павлївна, а в молодих душах дїтей зростає с тих

сцен все більше та більше певність, що батько кривдить маму, зростає й неприхильність до ёго...

С тієї молодїжі, що вчащає до Книленків, більш за всїх лицяється до Паши — Пилипець — бухгальтер з Водогрієвого бровара; але серце Книленчихи не лежить до ёго, не такого б вона бажала собі зятя!

Інча річ Койда: до ёго серце Марґарити Павлівни листочком липне, вона чуе до ёго велику прихильність, нї за що більш, як за ёго розум. Надїлила ёго доля великим розумом. С Койдою Марґарита Павлівна — наче з рідним братом — нї с чим не криється; що б не скоїлося в сїмьї, вона все ёму повідає: він так симпатично вислухає її, так сердечне, щиро дасть їй пораду і завждї таку розумну, реальну. Думки ёго якось так припадають до її думок, що наче Койда тілько вимовляє те, що вона думає. Багацько де в чому Марґарита Павлівна перемінила свій погляд с того часу, як зазнаёмилася с Койдою; багацько де в чому Койда просто, як кажуть, роскрив їй очі: вона спостерегла і запевнилась, що її чоловік лежнюга, марнує нївідь на що час, не хоче піти куди до банку або що — на службу, та заробити грошей! вона виразно стала добачати, що Книленко недбала, недотепна в реальному життю людина: хто другий, взявши таке віно, як за нею, надбав би з ёго сотнї тисячів, коли не мілїон!.. он Водогрій — голова уміла, так з личка ременець зробить! тодї б.. Що й казати! хиба б так треба жити, як вони живуть, навіть власної коняки не мають!... Спостерегла Книленчиха — за отсї два роки те, чого за двадцять лїт не добачила, що чоловік її деспот і до неї, і до дїтей! що дїти ёму байдуже, що він не дає нї їм, нї їй волї, держить їх немов в тюрмі... „Дурна я була досї, — думала собі Книленчиха, нїчого сего не бачила; полуда якась пала менї на очі; спасибі Койдї: він її зняв"... І от відповідно тому, як у Марґарити Павлівни перемінялися погляди, як ширшав у неї сьвітогляд, і серце її наче оживало, наче хто наливав у ёго сьвіжої, цїлющої і живущої сили! воно наче прокинулося пісьля довгого сну, і забажало веселощів; Марґариту Павлівну потягло до бенкетів, до молодого, до жвавого, до веселого товариства. Тай дочку-ж, кажу, треба було „вивозити в люде". Марґарита Павлівна цілком згожалась з думкою Койди, що і гріх і злочинно не вдовольняти потреб молодого віку. „Вік людський короткий, — говорив Койда Книленчисї, — не счуешся, як він мине, як захолоне серце, застигуть поривання душі. Тілько й нашого, що молодий вік; а у вас, Марґарито Павлівно, він ще не минув; тілько що

ёго холодним попелом притрушено... більше власноїї волї, більше самостійности, більше волї власному бажанню і попіл той розвіється“.

Книленчиха не тілько душею і серцем чула, але виразно, ясно бачила, що в Койдиних словах велика сила правди. І Книленчиха починала потроху жити „своєю волею“. Колись, було, йдучи куди з господи, вона завждї скаже чоловікові, куди йде, і коли вернеться, тепер вона, де хоче, ходить, скілько душа бажає, стілько вона й гостює: то було, вернеться коли до господи в ночі, йде через двір, через пекарню, тихенько перейде до своєї сьвітлицї, тепер вона, хоч як пізно вертається — йде на „парадні“ двері, дзвонить; ходячи по хатї, стукає, часом с театру приведе з собою Пилипця і Койду і ще чоловіка три-чотирі, вони пють чай, бавляться, регочуться, сьпівають, цїлком не вважаючи на Книленка, чи спить він, чи нї! не дадуть ёму виспатися. Вранцї Книленко ходить, насупившись, голова ёму болить так, що він ради собі з нею не дасть, а Марґаритї Павлівнї про те байдуже; вона певна, що чоловік її вдає з себе недужого і не звертає на ёго уваги. Койда — пятий рік нишком спостерегає Книленка; вже-ж він на те й „медик“, нї разу він не помітив нї єдиного симптому якого будь недугу у Книленка. „Може бути, — говорив Койда Марґаритї Павлівнї про Книленка, — що у ёго й буває нервове роздратованнє, так се від того, що він нїчого не робить; та тепер і вік такий нервовий... Нехай візьметься до якого дїла, то й нервам ёго нїколи буде турбуватися“.

Тай не від самого тілько Койди чула Марґарита Павлівна такі речи. Трохи чи не те саме говорила її і Тирлиха, і Якимиха, і кума Джигуниха, і всї вони доводили їй, що за нашого часу — минулася вже „опіка“ чоловіка над жінкою, минулася „яремна неволя“ покірливости; обоє рівні, кожен повинен жити як хоче, як ёму краще... Книленко проти сего не змагався, тілько додавав: „Нехай кожен живе, як ёму подобається, аби не шкодив другому“.

— По твоєму — що значить шкодить? — змагалася жінка: от тілько покличу я в гостї до себе кого такого, що тобі не до вподоби, ти зараз і насупишся“.

— Я хочу тілько, що б ти не кликала людей нечемних. От згадай собі: сама ти доводила менї, що Чепурківський шпігун, а потім кличеш ёго до себе в гостї!... кажеш, що тобі байдуже, що він шпігун, що тобі треба було молодих танцирів. — Чи воно-ж

до ладу, що б поплїч с такою людиною сидїли за вечерею такі люде, як Савицький, Бабенко, Твердохлїб? чи то-ж не буде зневагою їм?

— То твої гостї, а Чепурківський мій; яке тобї дїло до моїх гостей! кого хочу, того й кличу... Я не ремствую, коли до тебе посходяться твої гостї, да цїлу ніч нудите мене юсами, або „общиною"... Я мовчу, і ти мовчи, коли мої гостї тобі не до вподоби. От ти хочеш, що б я на „Демона" менш ходила; що б до церкви не бігала... а чому-ж і Тирлиха Кухаренчиха не пропускають нї разу нї „Демона", коли сьпіває Мордхин, нї одного богослуження, коли править Еремія...

Підчас мого оповідання в Звіринцї, між панночками і панїями була велика „мода" на оперного актора Мордхина, та на молодого єпископа Еремію, на твори Гр. Толстого „Моя исповѣдь", і „Въ чомъ моя вѣра" і на роман Золя „Жерминаль". Чи була у Звіринцї хоч одна 16-лїтня ґімназистка, хоч одна „осьвічена" сороколїтня панї, що б не вважала своїм обовязком н. пр. у недїлю чи в сьвято, — до обіду вистояти службу Божу і акафист „у Еремії", по обідї прочитати фільософію Толстого, у вечері висидїти „на Демонї", а на сон грядущий заспокоїти себе „Жерміналем".

Марґарита Павлівна не одставала од людей, тай не було у неї жадного приводу одставати; навпаки, маючи доню невісту, і піклуючись про її долю, вона і повинна була йти з людьми в рівнї. Тим то й сегоднї вона пішла з своєю Пашею і с подругою її Христею Гойдівною, дївчиною лїт 29 — до Еремії, слухати „поклони". До того-ж Книленчиха незвичайно любила слухати, коли гарно сьпівають, чи то в опері, чи в церкві; в піст-же опери нема, заборонено, а Еремія завів у себе такий хор, назбірав таких голосів, що лїпше нїж оперні! Як засьпівають, було, то й не тямиш, хто робить глибший і міцнїйший вплив ва серце жіноче: чи Мордхин своєю: „И будешь ты царицей міра", чи Еремія тенор своєю: „Душе моя, востани, что спиш"...

Вернувшись с поклонів, Книленчиха сидїла самотою на канапі в гостинній сьвітлицї. Обпершись на одну руку, вона перегортувала гектоґрафовану „Въ чемъ моя вѣра". Але з очей молодицї знати було, що вона тільки перегортує, а не читає, що думки її десь інде вітають, що вона наче сподївається когось. Мабуть вона ждала Пашу і Гойдівну: вони с „поклонів" пішли на ковзалку; йдучи до церкви, вони поховали в муфти про запас „коньки", гадаючи після „поклонів" одвідати ковзалку.

Вони обіцялися не баритися, казали, що вернуться до чаю;

одначе вже кінець девятої години, а їх нема. Марґарита Павлівна хоче вже чаю, та самотою скучно пити.

Тим то мабуть вона хоч і сидить над фільософією, але думає про щось інче, певна річ, про доню, як то вона ковзається під таку негодь? коли б ще не впала там, та не вивихнула руки, або ноги... Серце матері не було спокійне. (Далї буде).

26 лютого.

*
* *

Є в роцї день один — єго сьвяткуєм ми,
Зібравшися в братерські кола,
Що б промінь ще додать у лютий час пітьми
Поетові до ореола.
І скрізь, де ще живуть Украї́ни сини,
Незрадні народу дїти,
Те сьвято справити зіходяться вони,
Що б разом пла́кати й радїти.
І смуток свій несуть за скривджених людей,
І віру в кращий час приносять,
І з стогоном тяжки́м з намучених грудей
У Бога правих правди просять.
І пісня голосна, як наш народ смутна
Гуде в мелодїї чудовній:
У тонах жалібних росказує вона
Про наші болї невимовні.
А там промова знов у пишній похвалї
Тараса гучно прославляє;
І чується тодї, що знов він на землї
І тихим словом промовляє:

„Менї однаково, що бучно так менї
Ви спомин правите що-року;
„Менї однаково, що в честь мою пісні
Складаєте в хвалу високу;
„Однаковісїнько було б менї й тодї,
Як би були мене й забули, —
„Але я радий тим, що й у такій бідї
Ви ще душею не поснули.
„Я радий ти́м, що в вас любов пережила
Часи страшної безнадії;
„Нехай-же буде й вам за те моя хвала,
Що в вас живі чуття сьвятії.
„О, бережіть її, ту чистую любов
До обездоленого люду:
„Я задля єго жив, і кайдани́ знайшов,
Єго й на небі не забуду.
„Любіть-же ви єго, працюйте, боронїть
Від темряви, що душу вяже.
„Довічная любов — то мій вам заповіт
А та любов вам шлях покаже“.

26 січня 1890 року. *Сивенький.*

ЩО БУЛО, ТЕ МОХОМ ПОРОСЛО.

Драма в 5-ти діях Карпенка-Карого.

Лицедії:

Пилип Сидорович (Хвилька), дворецький, літ 40, вибритий, з бачками, у гороховому сертуцї.

Дуняшка, покоївка, дївка 40 літ, довга, суха.

Корнюшка, лакей, літ 20.

Богдан Богданович, управитель, Австріяк.

Самійло, Атаман.

Домаха, стара жінка, літ 55.

Микола, зять її, 23 літ.

Ярина, єго жінка, літ 18,

Карпо, лїт 25.
Соломія, єго жінка, 22 лїт.
Аврам, старий дїд, лїт 80.
Гаврило.
1. }
2. } чоловіки.

Чоловіки, молодцї, старости, сватки, бояре, дружки і музики.
Дїється за крепацтва.

Дїя I., одміна I.

Покій у великім панськім будинку, в котрім міститься бухвет.

Я В А I.

ПИЛИП (ходить по покою)

І як воно сталось?... (набиває люльку з довгим чубуком) Корнюшка! (входить Корнюшка.) Дай огню! (закурює). Кликав управителя?

КОРНЮШКА.

Кликав, зараз прийде.

ПИЛИП (махає рукою, Корнюшка виходить.)

Звінчали таку гарну дївчину без квітка!... Хе!... Може Нїмець сам дав квіток... він тут недавно, звичаїв не знає? І як-же я не бачив Ярини?... Чудно!... Корнюшка!... А кращої від Ярини нема і не було на всім селї. (Входить Корнюшка.) Атамана не бачив?

КОРНЮШКА.

Зараз пішов у застольну. (Дзвінок.)

ПИЛИП.

Чого-ж се Нїмець не йде? (Дзвінок).

КОРНЮШКА.

Пилип Сидорович дзвонять?

ПИЛИП.

Не твоє дїло. (Дзвінок.) Ну, роздзвонився! Як прийде Нїмець, нехай мене підожде. (Пішов у покої).

Я В А II.

КОРНЮШКА (оден, а потім управитель) Чогось Пилип Сидорович з'юртовані! Як с церкви прийшли, то й попару не знайдуть. Треба підслухать. Я страсть люблю підслухувать, що б усе знать. (Входить управитель).

УПРАВИТЕЛЬ.

Каспадин у себя?

КОРНЮШКА.

Пилип Сидорович? Вони зараз вийдуть, пождіть тут.

УПРАВИТЕЛЬ.

Я тебя спрашиваіт о каспадин, а не о Пілiпушка! Ти еті... еті шутки зо мною не шути... потому я хладнокровий і тому подобіє...

КОРНЮШКА.

Та я, Багдан Багданович, не шуткую, єй Богу. Вас кликав не пан, а Пилип Сидорович.

УПРАВИТЕЛЬ.

Пилипушка?! Зашем сам Пілiпушка не пришол на контору?... Еті... грюбо... не делїкатно, я еті.. еті не будіть позволяйт!... Я управляющій, а не какой нібудь якой-такой і тому подобіє!... Я слюжіт каспадіну помєшнік, а не дворнецкому Пілiпушка!... Пілiпушка еті... еті... Хвилька, а я Багдан Багданович! Я не будіть слюжить Хвилька... я хладнокровий і тему подобіє, але можу розсердіться і тогда будіть виходить што нибудь полюче! (На відході:) Мушік.

ЯВА III.

КОРНЮШКА (сам, а потім Пилип)

Диви, як Німець росходився! Стрівай, ти ще не знаєш Пилипа Сидоровича, були й кращі, та слухали ёго і боялися! (входить Пилип.) Тілько що приходив Нїмець...

ПИЛИП.

Де-ж він?

КОРНЮШКА.

Пішов. Біда, як розгнївався, що ви ёго покликали до себе, а не самі пішли до него. Пілiпушка, каже, Хвилька, а я Багдан Багданович!

ПИЛИП.

Бач, бісова ковбаса, яку пиху заложив! Нехай-же Богдан Богданович тепер зостанеться з одною тижневкою, нехай Королина Адамовна сама засукує рукава!... Біжи, скажи Микитї, що він нужен менї в дворі, нехай покине зараз управителя і йде на своє місце, обійдеться Богдан Богданович і без лакея, не великий пан... Та поклич менї атамана. (Корнюшка пішов.) Побачимо, що Нїмець засьпіває, як однїму лишнёго слугу, та не

дам с панського погріба то сего, то того, — нехай попостить.... бач, Хвилька!... Та знаєш ти, Німче, що Хвилька давно вже Пилип Сидорович, бо з малку біля панів образувався і має благородну натуру. Та Хвильку усї бояться більш, нїж пана, бо пан, коли що, то й помилує... тілько скривиться хто — годї! А передомною, нехай не тілько кривиться, хоч нехай скорчить усего, а коли менї треба, що б було по моєму, не помилую, а через те, від усієї двірнї почіт... страх! Та що двірня? Усї прикащики: Карловичі, Богдановичі, Івановичі, усї атамани зо мною радяться, усї прислуговують менї, бо що я скажу, те й пан скаже! Не знаєш, дурний Нїмче, то будеш знать!...

От тілько одна Дуняшка, покоївка панина, не боїться, і шкодить менї, та я й ту загнуздаю... А чим до всего дойшов?... Голова!... Знаю панову думку: він подума тілько, а я вже й зробив... Всяку примху ёго удовольняю... Він з давна любить гарних дївчат. і я завждї услужу ёму сим товаром. За те і любить мене. От і тепер (оглядається). Пан побачив Ярину, підізвав мене й питає: чия се така красива дївчина вінчається, де вона взялася, що я раньше її не бачив? Глянув я, справдї гарна, сяє як сонечко... От він тілько спитав, тай годї, а я зараз й на ус закрутив: бачу, що дуже уподобалася — треба услужить, суприз зробить!... І як вона проскочила мимо мене і успіла звінчатися... Не розумію! З весїлля... се тілько погано... (входить атаман.)

ЯВА IV.

(Атаман і Пилип).

АТАМАН.

Здрастуйте, Пилип Сидорович!

ПИЛИП.

Скажи на милость, як се так сталось, що Думашину дочку, Ярину, звінчали без квітка?

АТАМАН.

Нї, по квітку.

ПИЛИП.

Коли-ж їй квіток дали, хто дав? Я її не бачив, вона у дворі не була, дозволу не просила.. (Корнюшка виглянув і сховався).

АТАМАН.

Та ви в город тодї саме їздили, на тім тижнї.

ПИЛИП.

Ну?

АТАМАН.

А Домаха мабуть просила дозволу сама, бо як я прийшов у вечері за приказанієм, позвали мене до пана. Вийшов пан й спитав мене про Ярину.

ПИЛИП.

Цїкаво! Що-ж ти сказав ёму, що Ярина красива дївка?

АТАМАН.

Та нї,.. я на гріх сплутав її з Яриною Лозовою, що свиней позаторік пасла...

ПИЛИП.

Що-ж він?

АТАМАН.

Скривився, наче зелену сливу роскусив і звелїв дать квіток.

ПИЛИП.

Буде-ж тобі кислоока!

АТАМАН.

А хіба що?

ПИЛИП.

А то, що сегодня пан бачив її, так вона ёму вподобалася, що й місця собі цїлий ранок не знайде! Звелїв дознатися, хто дав квіток? (Дзвінок.) Чуєш? Се вже за неї знову спитає. Пожди-ж, я зараз. (Пішов у покої.)

ЯВА V.

АТАМАН (сам.)

От тобі й маєш! Збрехав на свою голову... Часто буває, зовсїм не знаєш, або забудеш яке дїло — атаманові-ж не приходиться сказать: не знаю, треба все знати, на все одповідь давати — то тілько глянеш на стелю, мов пригадуєш і брешеш, аби до ладу. Погано — і на стелю глянув і збрехав не до ладу... Красиву дївку назвав кислоокою.. Кепсько! Зуба вибє!... Вже я і призвичаївся: тілько бачу, що тріснє, зараз зуба стисну, що є сили і нїчого; — а не вбережеся, не стиснеш міцні щелини, так зуба і не долїчися... Ще чого доброго й одчухрають. Кепсько! Одна тепер надїя на Пилипа Сидоровича, може як визволить з біди. Ну, атаманське життє! Усїх гарних дївчат треба знать на перечіт. (Виходить Пилип.) Ну, що, Пилип Сидорович?

ЯВА VI.

(Пилип і Атаман.)

ПИЛИП.

Та у мене не довго. Я вже ёго заспокоїв. А ми от що зробимо: трохи пізнїще... (Оглядаються. Корнюшка виглядав і сховався. Пилип крутить головою) візьмеш Миколу з весїлля у буцигарню, а до Ярини я пошлю посла... а там видко буде, що робить... Тілько гляди, возьми Николу во время, не прогав!... Розумієш?

АТАМАН.

А звісно, розумію... до вечера треба взять... розумію.

ПИЛИП.

Іди-ж, на твоїй шкурі окотиться всяка невдача.

АТАМАН (на відходї зітхнувши)

Ну, життє атаманське. (Вийшов.)

ЯВА VII.

ПИЛИП (один, а потім Корнюшка.)

Тепер Самійла налякав, із кожі вилїзе, що б угодить! Дума панові годить, а він менї на користь служить, а панові я вже сам угожу. Корнюшка! (Входить Корнюшка. Бере ёго за руку) Ти чого заглядав? Підслухав?

КОРНЮШКА.

Єй Богу, побий мене Бог, хрест мене накажи, не підслухав!... Я хотїв увійти, та побачив, що ви не одні — не посьмів.

ПИЛИП.

Брешеш, витушка! Знаю я... (випускає ухо.) Гляди-ж менї, що б було усе шито-крито! Без мого дозволу не впускать нїкого у горницї, хоч би до самої Дуняшки ішов і матюшцї скажи, що б, Боже сохрани, нїкого з сельских в горницї не впустили без мене... Чуєш? А то обом лоба забрию!...

КОРНЮШКА.

Будьте певні, хіба я собі ворог?

ПИЛИП.

А Микиту взяв від управителя?

КОРНЮШКА.

Взяв. Нїмець кричав, плювався, з жінкою сварився, тілько не розбереш нїчого, все по своєму, мов гуси ґерґотали.

ПИЛИП.

Ага!... Остав-же тут кого-небудь, а сам піди, знайди Соломію і шепни їй, що б прийшла сюди, та гляди, що б хто не почув. (Корнюшка вийшов.) Проворний, вражий син. Скрізь пролїзе, підслухає — права рука. З него буде колись гарний дворецький. (Входить управитель).

ЯВА VIII.

(Управитель і Пилип).

УПРАВИТЕЛЬ (чоломкаючись)

Морґен майн лїбер! А зашем Пілїпушка, ви... еті... взял од мене Микітку? Ви сердіться на мене хочете? За шебо? Хе, хе, хе... еті... еті не корошо, зовсем не корошо! І я, і моя Каролїна, і усе семейство вас так уважають.

ПИЛИП.

Та Микита, бачте, потрібен у дворі.

УПРАВИТЕЛЬ.

За шем? У вас много людей... і тому подобіє... Ви огорчіл моя Каролїна.. дама огорчіл, она плачіт... еті... еті не корошо, і тому подобіє...

ПИЛИП.

Знаете, Богдан Богданович, що я вам скажу: рука руку миє! Ви менї уважіть, я вам що-небудь зроблю... Ви тут в новості... я вас покликав, а ви на мене розгнївались.. Ну, думаю собі, коли Богдан Богданович не хоче менї угождать, гордує против мене, не буду-ж я ёму угождать. А як будемо іти один проти другого, то завждї так буде.

УПРАВИТЕЛЬ.

Ну, ну!.. Будем забивайт... еті... еті... будем зогласно жіть... ви мене послюжіть, я вам послюжіть... Ділайте дома одолженіє, посилайте Микитку сїчас... потому, знаєте, у мене еті... еті... десять дїтушем і з одново тижневкою, ошінь трюдно бідной, бідной Каролїнє...

ПИЛИП (дає руку.)

Так мир?

УПРАВИТЕЛЬ (трусить руку)

І зоюз, і зоюз!... Кажіте і я зічас усе будіть ділаль для вас.

ПИЛИП.

Тепер, поки що, нічого не треба, я вже велів атаманові. (У двері) Скажи Микиті, що б ішов до управителя зараз, а коли що треба, Богдан Богданович, чи рижу, чи озюму, чи кофію, чи там що інче можна дать, присилайте.

УПРАВИТЕЛЬ.

Іх данке, іх данке, майн лібер! До звіданія з вамі! Заходіте до мене, пудім іграть зехс унд зехцік!... Я вас пудіть учить!... Хе, хе, хе! (Вийшов).

ЯВА IX.

ПИЛИП (оден)

От тобі й Хвилька! Ха, ха, ха! А приятно мать силу... Командуєш, і всі тебе слухають!... Дуняшка іноді у печінках сидить., Забрала паню в руки і не боїться мене, клята! Хіба женитися на ній, то й вона буде труситься? Коли-ж погана! Ще з одного боку нічого, а з другого... Та що мені Дуняшка? Плювать! Треба тілько панові суприз, уміючи, піднести... Знаю, що буде доволен... він любить. що б було так... ніби невзначай — так і зробимо! А Ярина гарна молодичка... та яка-ж вона молодичка? дівчина!... Молодичка-дівчина... се ёму найбільше уподобається... Вийде пікантно, як він каже... Ну, і подякує-ж Петро Петрович за такий суприз... Або коня подарує, або сотняжка прилипне до моїх рук. А придумано добре. Миколу посадимо, а до Ярини зашлю Соломію. Вона замазана, то з радістю візьметься замазать другу. Такій жінці лехко спокусить дівку... і подарувочок зробимо... у мене є дешевеньке, гарно шлюхховане, червоне намисто — піде за добре, та ще хустку в придачу, а бабі що? Аби убрання до лиця! (Вбігає Дуняшка).

ЯВА X.

(Пилип і Диняшка).

ДУНЯШКА (ще с порога)

На якім такім повнім праві, Пилип Сидорович, ви не звеліли припускать до мене нікого? Що се за мода така? Всіх позаперали тут і держите мов під замком! Що ви тут таке? Не велика праця дворецький!... Я барині пожалуюсь...

ПИЛИП.

Не горячіться, не бийте подолом об сухі коліна, бо плаття помнеться! Перш усего скажіть мені, на якім праві ви від мене требуєте одчета? Ідіть, пожалуйтесь, а я скажу, що у мене посуда пропадає і столове білле з бухвета пропадає, і ні на кому спитать, бо до вас у дівочу лазить усяка свинота.

ДУНЯШКА.

Яка? яка свинота лазить? Хіба паламарша свиня? У! безсовісний, вона-ж і вам кума...

ПИЛИП.

Паламарша не в счеті, я паламаршу звелю пускать; а ви зазиваєте ворожок: Кулину, Горпину, циганок закликаєте, діда Аврама, що б ворожили вам, чи скоро заміж підете! А що? Почервоніли! Ха, ха, ха!

ДУНЯШКА.

Я? я? ворожу? Пісьля таких ваших слів, ви, Пилип Сидорович, дурак!

ПИЛИП.

Авдотія Даниловна! Ідіть у свою гардиропну, перетрюсуйте плаття! Я до вас не хожу і ви до мене не ходіть, бо як будете горчать, то на цеп посажу.

ДУНЯШКА.

Так я собака по вашому?

ПИЛИП.

По моєму, ви стара дівка, а старі дівки злі, як собаки! А ви краще не сердьтеся, живіть зо мною в згоді, то буду сватать... Хе, хе, хе!

ДУНЯШКА.

Ви писарь, а не дворецький, ви ніякого обхожденія не маєте! Прихвост ви, Пилип Сидорович, мерзавець ви, Пилип Сидорович! я вам такої обиди по смерть не забуду! (Вийшла).

ЯВА XI.

ПИЛИП (сам)

Тьфу, на тебе! Наче с цепу зірвалась!

(З а в і с а).

(Далі буде).

ВІСТІ.

З Москви $^{19}/_{31}$ сїчня р. 1890.

(Археольоґічний з'їзд).

I.

Кілько лїт тому минає, як в Росії заведено вельми добрий і користний задля науки звичай: що три роки, на четвертому справляти археольоґічні з'їзди. Таким чином відбулося вже сїм з'їздів (в Петербурзї, Москві, Київі, Одесї, Тифлисї, Казанї). Черговий восьмий з'їзд археольоґів і істориків одбуваєтьcя нинї с 5 (17) сїчня в Москві.

Дякуючи таким з'їздам, археольоґія зробила в Росії величезний успіх, заняла видне місце яко наука, і зробила задля історії велику запомогу і услугу, вияснюючи своїми памятниками такі речи, що історія без археольоґії не тямила б, як їх вияснити. Праця археольоґів російських, між котрими, коли не на першому, так на вельми видному місцї стоять археольоґи-Українцї, зробила велику услугу і задля археольоґії Західної Европи, як про се посьвідчив на засїданню VIII. з'їзду делєґат французького мінїстерства осьвіти і французьких антикварів Барон де-Бе (De Baye). Добродїй де-Бе надає археольоґії російській велику вагу. На єго думку, в Росії мусять розвязатися ті задання, які становить наука задля вистеження часу періоду камяного. Там би то, де була колишня Скитія, лежить первістне зерно історії тих народів, що заселили Европу.

На VIII. з'їзд приїхало до Москви вельми багацько російських вчених з унїверсітетських і інчих міст. Опріч того доволї чужинців: с Франції, опріч барона де-Бе, приїхали делєґати ґраф де Флёрі (від археольоґічного і історичного товариства Шаранти), і Еміль Картальяк. Берлинське товариство антропольоґії, етноґрафії і первістної історії вирядило делєґатом д. Ґремплєра. З Відня прибули: Франц Геґер, (секретарь антропольоґічного товариства) і приватний доцент віденського унїверсітету доктор Стржиговський і інч.

Відчинити з'їзд приїздив с Петербургу великий князь Сергій Олександрович.

З'їзд учених стався Москві приводом справити кілька обідів; — сю річ Москвичі вельми люблять! Можна мовити, що обідів задля „дорогих гостей" було не менш, як і засїдань з'їзда; але-ж обіди, — то не наша річ!

Я не спроможен дати широке справозданнє про кожний реферат; я зупинятимусь лишень біля тих рефератів, що мають більшу вагу задля нашого краю, або що читали їх наші українські Русини; тай про такі мушу говорити коротко. Не згадуватиму і про такі реферати, що часом викликали глум тільки, як н. пр. сталося з д. Іловайським підчас реферату д. Забєлина „Про старо-давне заселеннє Москви". Д. Іловайський доводив, що причиною першого заселення Москви, було те, що

біля сучасного, так званого камяного мосту через річку є поріг, він шкодив плавбі, через що треба було перекладувати з суден поклажу, а се б то і сприяло осадити тут купецький пункт. Добродїя Іловайського запевнили, що жадного порога тут не було і нема...

Археольоґічний з'їзд дїлиться на девять видїлів; кожен видїл має свого голову. На видїлї історико-ґеоґрафічному і етноґрафічному головою вибрано київського професора В. Б Антоновича. При з'їздї споружено пребагату археольоґічну і історичну виставу.

З рефератів перш за все зупинились коло тих, що читано на засїданню 18 (30) сїчня, про те, з вілкіля взялася Русь? Референтами виступили професорі: варшавського унїверсітету Будилович і петербурського Хвольсон. Професор Хвольсон реферував, що письменник арабський з IX. віку Ібн-Хардад-Бей повідає, що р. 854 Русь приїздила до Багдаду. В загалї з арабського письменства знати, що письменники арабські вважали за Русь — не оден який народ, а кілько народів, що перебували по обох берегах Волги; ті-ж письменники завждї лїчили Норманів за частину Славян. Нарештї референт повідав, що річ не можлива, що б назва Русь прийшла від Норманів.

Післья реферату д. Іловайський повідав, що наші давні лїтописї виразно відділяють Русь від Варягів. В першому текстї лїтописей стоїть: „Послаша за море къ варягамъ русь, словене, кривичи" і т. д. Перегодом писарі, переписуючи лїтопись, перекрутили отсе місце, і написали: „Послаша за море къ варягамъ руси словене, кривичи" і т. д., а через сю помилку пішла і плутанина потім між вченими. — Справдї суперечка про родовід і назву Русі — тягнеться вже більш 150 років і досї запевне ся річ не вияснена. Отже вивести певний добуток взявся проф. Будилович. Вдавшись до морфольоґії слова — Русь, д. Будилович бачить дві корінних вокалїзації слова: Русь і Росс: таку вокалїзацію здибуємо і в інчих мовах, н. пр. по грецьки Костянтин Багрянородний і патріярха Фотій вживають: ros, rosicos і rousicos. Письменники арабські і перські теж уживають двох вокалїзацій сего слова; так само і в Нїмців — раз Russland, вдруге Reussen; по лїтописях руських теж нема сталого одноманітного. Те саме спостерегаємо і в назвах міст, річок і т. інч., н. пр. Рос, Русна, Старая Руса (місто в новгородській ґуб.), Россіени (місто ковенської ґуб.). Чудно ще і те, що назва Русь кінчиться на ь, коли в назвах інчих словянських народів такого кінця нема. Таким чином морфольоґія слова — дає думати, що воно позичене. Вдаючись до функціональних ознак сего слова, референт бачить і тут брак певної сталості: раз воно ужито яко назва народу, вдруге — яко назва землї, а там знов — яко назва держави. Такої ріжницї не спостерегти в назвах інчих славянських народів. Лїтописець Нестор ще ріжноманїтнїйш і ширше вживає назву Русь: раз у ёго — Русь — уся земля руська, вдруге — тілько приднїпрянські країни; раз — Русь — Славяне; вдруге у ёго — Русь — якийсь чужий народ, або дінастія. Те саме бачимо і в ёго трактатах з Греками! знов і у Костянтина Багрянородного не завждї назва Русь визначає одно те-ж саме.

От через се не можна виводити се слово від славянського „роса" або „русло" — як робить се дехто с фільольоґів. Де-ж, серед якого

народу могло з'явитися таке слово? Відповідаючи на таке питаннє, проф. Будилович запевняє, що слово — Русь не могло вийти і бути позиченим нї с финської, нї з литовської, нї з шведської мови, і нї в одного з народів північних. Був на півдні народ остинського кодла — Роксоляне, але-ж він хоч би й дав назву Русь, так лишень хиба тому народові, що сидїв по країні Приазовській, а не тому, що заселяв Приднїпрянщину. Нарештї коли вплив Роксолянів і був на східних Славян, так геть-геть далеко до того часу, коли орґанїзувалася руська держава. Та з історії знати, що Роксоляне не мали у себе державного устрою; значить і Славяне не могли переняти від них того, чого не було. — Теорія „варяжська", по думцї референта, зовсім непевна. За часу, коли шведські Варяги рушили на південь і на схід, між ними не було племені з назвою Русь. Варяги вешталися по Русі не в IX., або в VIII. в., а в X., значить, геть пізнїйш, нїж в історії стала відомою назва Русь; арабські і грецькі письменники вживають отсїеї назви ще в половинї віку IX. — Варяги були дружинниками і крамарями, а не народом таким, що б міг лишити на Русі глибокий сьлїд історичний на віки. Русь ширилася с півдня на північ, а Варяги навпаки. Таким чином теорію „варяжську" треба цїлком покинути. Референт підходить нарештї до того народу, що з семьї народів ґерманських оден тілько перебував на Русі підчас засновин держави руської, — се були Ґоти. Довгий час сидїли вони по тій землї, що стала потім називатися руською і лишили вони скрізь свої сьлїди. З мови ґотської прийшли до Славян: князь, витязь, меч, поп, колокол і інчі. Навіть в назві лїтер лишились назви ґотські — аз, глаголь, іже, єр. Лишилися ґотські слова і в назвах ґеоґрафічних, н. пр. Буг (ріка), Бескид (гори). Таки — от — ґотським словом єсть і назва Русь; воно відповідає ґотським: Hrôthis, hros; тут чути два корені рус і рос. Було навіть серед ґотського народу і племя с похожою назвою. З ісляндських і ґерманських жерел знати, що в VIII. і IX. віках зустрічається назва племені Hrôdh; пізнїйш в XII. і XIII в. се слово ужите вкупі з словом gotaland — визначає іноді ріжницю ґотського материка від островів, а іноді воно має вузшу ознаку; і Hrôdh-gotaland визначає тілько ту країну ґотську, що лежала за Польщею між Карпатами а Дніпром. Таким чином знати, що була така ґотська країна, котру називано Рось-Ґотляндією; більш-менш припадає вона до землї Полян, де з'явився Київ і де орґанїзувався осередок руської держави. У Ґотів се була вельми важна країна, і був час, що вона належала до царя Германриха, до котрого інде по сагах додається назва Рос. — Нарештї треба вважати, що ґотська мова і шведська були колись однїєю мовою. Таким чином і знати тепер, звідкіля прийшло до нас слово Русь.

Другий реферат проф. Будиловича теж доволї цїкавий, хоча ёго на з'їздї знехтували: референт взявся довести, що церковно-славянська мова зародилася в Азії!! Д. Будиловичові відповідав проф. Корш, повідавши, що „ми не знаємо мови Славян Малої Азії", — професор Корш довів, що церковно-славянська мова більш похожа до ново-словенської і болгарської і з більшою певностю можна гадати, що мова церковно славянська зародилася на Балканському півострові серед Болгарії

і Панонії. В мовах, ново-словенській і болгарській зацїлїло чимало таких слів, що занадто з усїх сторін похожі на церковно-славянські. З сего можна гадати, по думцї проф. Корша, що на Балканах був колись славянський народ, кревний Болгарам і Словенцям, і мова ёго була близькою до мови отсїх народів; з неї — от і виникла мова церковно-славянська.

Професор В. Б. Антонович реферував: „Про типи похоронні по роскопаних могилах в Київщинї". — Задля сего реферату професор зібрав велику силу дорогоцїнного матеріялу і положив багацько працї: досить мовити, що він роскопав і вистежив матеріял с 566 могил. По тим обставинам, які знайдено в роскопаних могилах, професор подїлив могили на три катеґорії. Могили віку камяного дїляться на три типи: 1) Могили, такі, в котрих скелети лежать простягнені і під ними шар піску, або глини, або мулу; скелети були часом обгорнені березовою корою, котра й до нинї зацїлїла.

Другий тип могил, у котрих хоронили мерцїв в домовинах, зроблених с каменю; закопували їх в землю на локоть завглибшки. По таких могилах зустрічаються горшки з орнаментами примітивної роботи і топірцї с кременю. Сї могили без насипів.

Трейтїй тип могил камяного віку — має високий насип; скелети зігнуті; руки зложені на грудях. Коротко-головиx скелетів зовсїм не зустрічаємо по отсїх могилах. Інде знайдено по таких могилах між інчими речами — речи з бронзи; а се сьвідчить, що такі могили належать до часу кінця камяного і початку бронзового віку.

Видатнїйшою ознакою могил трейтёго типу — те, що черепи мерцїв, кістки лиця і хребет викрашені в червону залїзисту краску. Професор гадає, що такою краскою обкрашували усе тїло небіжчиків; а коли тїло струхло, спорохнїло, так краска з ёго осїла на кістки. — Могили скитські визначуються тим, що мерцїв в них похоронених клали в склепи, зроблені з насипів. Хоча по сїх могилах попадаються речи бронзові, одначе переважають залїзні. Списи н. пр. завждї залїзні. Багацько по сїх могилах знаходять бус (намиста) с каміння, шкла, з бурштину, круглі зеркала, посудину — інколи завбільшки с чоловіка; трапляються й речи золоті.

До трейтеї катеґорії належать могили с л а в я н с ь к і. Тут вже бронзи цїлком нема; золоті речи трапляються, але рідко, за те вельми багацько срібних. Славянські могили мають три типи: могили Деревлян — в північній частинї Київщини, могили — Полян, і нарештї в південній Київщинї могили якогось не відомого досї народу. Деревлянські могили визначаються тим, що в них округи скелетів вельми багацько залїзних гвоздків; біля плечей в інчого скелету — багацько срібних каблучок, котрими прибірали коси у жінок. Мерцїв обували в чоботи без підошов, так, що і подошви і холяви були з однакового товару. Могили Полян — сьвідчать, що вкупі з небіжчиком закопували й коня, на котрого садовили небіжчика, привязуючи ёму меч, шаблю, сокиру, і т. ін. В Київі знайдено дві таких могили — одну на Софійському пляцу, другу на березї річки Почайни.

Не можна пройти повз реферати д. Скадовського про археольоґічні знаходки по могилах біля Дніпрового лиману: по тим знаходкам

референт подав добрий етюд про давну людність сучасного Херсонського повіту. Д. Скадовський роскопав чимало могил біля села Білозерки. По знаходкам референт зробив подібно як і професор Антонович по Київщині добуток про типи похоронні. Усї роскопані біля Білозерки похоронні могили, референт роздїлив на сїм катеґорій, починаючи з людей камяного віку. Найдавнїйший тип -- могили камяного віку*), в котрих знаходимо в неглибоких ямах скелети, що лежать на спинї, а руки простягнені, кістки скелетів обкрашені; зброя, яка трапляється біля них, зроблена с каменя або с кременя. В могилах пізнїйшого часу того-ж таки камяного віку — скелети вже наче б то сидять, кістки теж обкрашені; головами скелети — найчастїйше повернені на південний схід: майже що в кожній такій могилї є горщик з глини, зроблений занадто грубо. По могилах першого типу — таких горшків нема. По могилах трейтёго типу скелети лежать с простягненими руками; лежать вони в човнах і зверху вкриті човнами; голови вже на північний схід: в одній такій могилї знайдено біля скелету пряжку з міді і кінські кістки. По могилах четвертого типу — скелети лежать на землї, головами на схід, руки і ноги простягнені; біля скелетів трапляється посуда грецької роботи: спряжки, браслети і каблучки з міді. По могилах пятого типу раз-у-раз знаходжено залїзний ніж с кістяною колодочкою, чи державцем, часом прегарної роботи грецької посуду, мідні і золоті сережки; в одній такій могилї знайдено скелет невольника біля пана, а в одній герб Оливійської республїки. Могили шестого типу своїм устроєм походять на катакомби; біля скелетів раз-у-раз знаходять кінські кістки, залїзні списи, мідні стріли; могили семого типу походять на човни; поруч з скелетом, що лежить на спинї с простягненими руками і ногами, сагайдак, стріли з залїзними наконечниками; трапляються останки сїдла і залїзних вудил.

По думцї референта, могили четвертого типу належать до часу грецьких кольонїй, що були колись по сучаснїй Херсонщинї. Могили пятого і шестого типу — належать до народности Скитської.

Таким чином за підмогою археольоґічних знаходок можливим стає визначати потроху, в які часи і які народи сидїли по територiї сучасної України. Могили да кістки мерцїв — стають нам за сьвідків, і до-

---

*) Камяний вік обіймає той час, коли люде не тямили ще уживання металїв, коли вони усї потрібні для себе речи і зброї робили с каміння, з дерева, або с кісток і рогів. Кінчиться сей вік тодї, коли люде вперше почали вживати металїв. Нема в сьвітї народу, що б минув камяний період, кожен народ пережив ёго і ёго розвиток поступовий, починаючи відбиванєм с каменїв зброї (як ніж, сокира, молоток і т. інч.) і кінчаючи шлифованнєм. Тілько-ж не в усїх народів одночасно починався і кінчився камяний період: в одного народу ознаки життя культурного виявилися ранїйш, у другого пізнїйш — і занадто пізнїйш. Н. пр. відомий подорожник Кук, здибав на островах Спокійного Океану таких хижаків, що перебували тодї в розвитку камяного періоду. На Сібірі ще в XVIII. в. були народцї, що вживали зброї, зробленої с каменя. Лїт 40—50 назад, по берегах річки Ріо-Кольорадо були Індийцї, що вживали зброю, властиву віку камяному. — Одно слово: культурне життє своє кожен народ починає с камяного віку. — Ред.

водать не тілько тип народності, але похоронні останки сьвідчать і про висшину культури.

В коротких листах — не можлива річ — широко росповісти нетілько усю вагу археольоґічних рефератів але хоч би докладний, широкий зміст їх. Про те вибачте, коли листи отсї — знайдете „сухими“, інакше й не можна! Лїпше, здається, хоч коротко повідати, нїж нїчого не говорити. *Г- к.*

С Харкова 18 січня.

(Судові процеси).

Два процеси, що відбулися у нашій судовій палатї, варто того, що б про їх написати. Обидва вони йшли про шахрайство урядниками скарбових грошей; але оден з них має ще інчу вагу: суд осудив був на тяжку кару чоловіка зовсїм неповинного. Відома річ, що помилки судові властиві усїм судам. Але в таких процесах, де у присяжних не може скластися певна думка про вину обвиновачуємого, вони — що разу виправдують. Сего вимагає елєментарне сумлїннє і гуманність, тай сам закон напучує на сю стежку присяжних, бо звістно, що лїпше виправдати десятёх виноватих, нїж осудити і покарати одного неповинного. — Останнїми роками ретроґрадні часописї російські почали гавкати, що присяжнії занадто вже часто виправдують злочинцїв: загальна урядова реакція, звернувши увагу на „лїбералїзм“ судів, почала скручувати сумлїннє судей і вузити компетенцію присяжних. Таким чином, між інчими, заборонено торік судити присяжними урядників за шахрайство і крадїжку грошей скарбових або громадських. Такі процеси, по закону, виданому торік в липнї, велено розжувати судовій палатї без присяжних, а замісць присяжних до складу суду кликати ґубернського і повітового маршалків, голову (президента) міста і волосного старшину. Отакий суд і розсужував тут процеси: почтмайстра Пономарева обвиновачували, нїби він украв гроші, що пересилалися по почтї, і головного директора тутешнёго дворянського банку Іляшевича (котрий односучасно був і повітовим маршалком). Іляшевич, чоловік доволї осьвічений, заміжний, має 1700 десятин власної землї. Зробившись директором двор. банку, брав з сїєї посади добру платню; одначе того ёму було мало і він викрав з банкових грошей 62 тисяч рублїв. Проти Пономарева не було жадного доводу, певна річ, що коли б ёго судили присяжні, то, не думавши нї одної хвилини, виправдали б ёго; але палата обвиноватила і присудила до тяжкої кари — на засланнє. Мусив погибати чоловік. Але за кілька день пісьля присуду прийшов той, хто дїйсне покрав гроші, призвався в крадїжці і таким чином спас невинного Пономарева. — Іляшевич — теж призвався в крадїжці: палата присудила ёго на засланнє до Олонецької ґубернїї.

С Херсона 22 січня.

(Столїтні роковини гуманїста Говарда).

Позавчера був день столїтних роковин від того дня, як умер в Херсонї славний гуманїста Говард. Прилюдною панахидою помянули у нас сего великого чоловіка, але-ж, певна річ, що с тієї публїки, що зібралася „на литію“ — ледві чи був і десятий чоловік такий, що б докладне знав, хто то був — Говард і в чому ёго заслуга. Про се треба б було нашій міській думі попіклуватися, та друкувавши кілько тисячів брошур, роздарувати їх серед міської людности. У вечері в день столїтнїх роковин Говарда зібралася невеличка громадка щирих Українцїв, с тих, що, не гукаючи про себе, пильнують коло справжнёго дїла, і помянула великого гуманїсту.

Оден з громадян коротко росповів нам про життє Говарда.

Найблагороднїйший слуга цивілїзацїї, поступу і гуманности Джон Говард родився р. 1726. Батько ёго крамарював. Вчився Джон в однїй школї в Лондонї; пісьля смерті батька, Джон трохи не цїлий рік подорожував, переважно по Францїї. Вернувши до господи, взявся учити медицини. — Небавом він одружився з вдовою, котра була віком двичі старійша за ёго. Овдовівши, Говард знов подався в подорож. Пливучи на гановерському кораблї, Говард попався у купі з інчими подорожними в полон до Французів. Тут і сам він натерпівся і на других спостерегав те тяжке лихо, якого зазнають вязнї. С того часу він перенявся глибоким та щирим бажаннєм і цїлий вік не кидав ёго, цїлий вік працював, що б виконати те бажаннє: скрізь, де можна і як можна пильнувати словом і дїлом, що б поліпшити тяжку долю вязнїв і недужих. І справдї багацько він зробив для вязнїв, задля поліпшення тюрем в загалї, найпаче-ж попрацював задля сего Говард, коли ёго вибрано на шерифа в ґрафстві Бедфорд — року 1773. Ёму треба дякувати за те, що в Анґлїї остроги постановлено хоч трохи похожі на помешкання людей.

Говард кілька разів подорожував по Европі єдине задля того, що б спостерегти остроги, життє вязнів, побит їх по острогах, і, що спостереже доброго, пильнувати, що б те перейшло до Анґлїї. Останнїй раз Говард подався подорожувати в такі краї, де були заразливі недуги, між інчим й чума. Він бажав добре вистежити недуги, причини їх, і запевнитися, чим можна запомогати людям в тих недугах. Таким чином приїхав він року 1790 до Херсону. Тут була чума. Занедужала на чуму одна дївчина; Говарда покликали гоїти її, тут він заразився і 20 сїчня скінчив своє, на віки славне життє. Могила ёго в селї Дофиновцї, недалечко біля Херсона. А в самому Херсонї збудовано ёму — далеко не роскішний памятник, на майданї проти острогу. На памятнику з одного боку сонечний годинник, з другого обличчє славного гуманїсти. На памятнику стоїть: „Говардъ, скончался 20 генваря 1790 г. на 65 году отъ рожденія. Vixit propter alios, alios salvos fecit“.

Херсонська міська дума прирадила на пошанованнє 100-лїтних роковин Говарда — назвати ёго імєнем одну вулицю в Херсонї, а на

тому домі, де жив Говард, прибити мармурову плиту з написом. Нарештї в день роковин, коштом думи були поліпшені харчі усїм вязням, які є по херсонських тюрмах.

І за те спасибіг! *П—ко.*

Националїзм в полїтицї.

(Статтябо Л. Слонимського).*

Принцип національності, як перше він з'являвся в Европі на кону практичної полїтики, мав вагу зовсїм визначеного елементу, що визволяє народи с під нагнїту та насилування полїтичного. Дипломати та довідцї, що звикли мати діло з самими тільки урядами та військом, опинились тодї око з оком з невідомою для них проявою — се було розбуркаинє народів, якими держави до того часу орудували без суперечки і як хотїли. Наполеонові І. анї гадки було справлятись с тодїшнїми европейськими державами; тепер він спіткав міцну відсїч там, де й не сподівався спіткати — в народї.

Народний рух визволив Іспанїю с підлеглості; між людностями вїмецьких держав, — подїлених проміж багатёма династіями, що зовсїм не визнавали, що воно таке загальна вітчина — прокинулось пригноблене національне почуттє. Громадська думка в Прусії, найбільше між всїма державами одкомастній та міцній, змушувала правителїв триматись народного духу, хоч часом випадало суперечаннє між державою а нацією.

Таке роздвоюваннє — з одного боку пасивна слухняність, а з другого самостійна патріотична самосьвідомість — протиснулись і до війська; за приклад можна взяти намагання пруського офіцера Шиля, року 1809 зняти повстаннє проти Французів, або вчинки супроти Франції 1812 р. ґенерала Фон Йорка. Патріотизм національний був ще заборонений; виявлювався він тільки за виметних обставин, тодї як державі загрожувала особлива яка-небудь небеспечність і вона знехотя мусила обертатись за вільною запомогою до піддання. Відзнаки патріоти були подвійні: і спочуттє до всїх питань та інтересів, якими виметно орудували правителї, і власні думки про державні справи та втручаннє в полїтику; а се вважали

*) див. Вѣстникъ Европы, 1889 т. VI. стор. 281 і д.

за зневагу авторітету власті. Кожен підданий повинен був мовчки коритися („Ruhe ist des Bürgers Pflicht“), бо хто мізкував про полїтику та приймав участь в її без дозволу, того вважали за революціонера, за чоловіка, на якого не можна покладатись. — Для того національний патріотизм ховався та задовольняв себе по таємних товариствах — по „туґендбундах“, по спілках карбонарів і т. і. Ледве покінчилися війни, та не стало потреби в закликуваннях до нації, зараз-же правителї почали піклуватись приборкати та приспати нарід, що приймав такий самостійний удїл, як треба було давати одсїч нападам Французів.

Національну ідею, що була ознакою чогось незалежного від урядів, та не давала дивитись на підданих, яко на безглузду отару, почали вважати за шкодливу та злочинну. Оден історик, характеризуючи того часу Ґерманїю, ось-що говорить: „Якась пляма зради покладена була на всякого, хто в роках 1808 та 1812 засобляв піднесенню народного ентузіязму. Той, хто служив нації, согрішав супроти уряду. Самого Штайна колись від напасті обороняло тільки ёго велике імення, не встигши однак-же оборонити від поговорів; що-ж до Арндта, що піснями своїми та закликуваннями хвилював чесні голови в Ґерманії, підчас війни за визволеннє, то ёго засуджено і на 20 років відняли від ёго професорську катедру.

„Усїх тих, що працювали на користь ґерманської єдности, осужували особливі трибунали і часом засужували. Були скасовані і вільна наука і вільні дебати. Усї стежки для полїтичної місії були загороджені властію. Від уряду були настановлені такі аґенти, що накидали ортодоксальні думки та брали на увагу тих, що чим-небудь знимали проти них голос... Роспечатували листи, шпіґуни підслухували по всїх лекціях професорів та зборищах студентів; не вільно було по часописях міркувати про ґерманські справи. В краї, с такою великою лїчбою типоґрафії та читачів не можна було зовсїм скасувати часописів; длятого де-що таки друкувалось, але виметно про чужі країни — про власні-ж справи не можна було вимовити жадного бажання, жадної скарги“. На спільному ґерманському соймі було покладено, що без дозволу урядового не сьміла бути виданою нїяка ґазета, нїякий памфлет. Німецькі державцї „повинні були скрізь по унїверсітетах настановляти таких комісарів, що повинні були піклуватися про громадський лад та давати напрямок професорській науцї. Комісарі сї мали право скидати усїх професорів неслухняних, а таких вже нїде не приймали по інших нїмецьких державах“.

Таке супереченнє проміж урядовими потягами та національними інтересами ще яскравійше визначалося по тих державах Ґерманії, по яких націоналїзм не відповідав історичній основі держави, як н. пр. у Бравншвайзї, Гессенї або Ганновері, бо нїколи не було там нїякої національности нї Бравншвайґської, анї Гессенської. Міркуючи так, незбутно треба було визнати право народу німецького на скасованнє штучних теріторіяльних подїлів та спорудженнє нової єдиної Ґерманії на погибель герцоґів бравншвайґських, курфірстів гессенських або гановерських королів. Та який був можливий націоналїзм по таких князївствах, як Лїппе-Детмольд, або Гессен-Кассель та Меклембурґ, опріч революцийного? Се добре розуміли невеликі нїмецькі володарі, і для того супроти національного руху вживали подвійних засобів: вони, або ублаготворяли людність через невеличкі конституцийні реформи, як н. пр. в Баварії, Баденї та Віртемберзї, або пригнїчували її, як се було в Гессен-Касселї, Бравншвейзї, Ганновері та інших. Дрібні державцї надавали собі право навіть спродувати за гроші власних підданих в чужі руки, нїяким робом не попускали в народї нї національного, анї якого-небудь полїтичного почуття.

Те-ж саме коїлося і по Італії на погляд держав, з яких складалася Італїя; революціонером був усякий італїянський патріота або заступник національної ідеї. С такої речи і Маццінї і Ґарібальдї були на чолї потайних спілок, а Кавур та Віткор-Емануель за помогою тільки оттієї революцийної потуги спромоглися поєднати Італїю. Саме заповзяттє сих останнїх, було революцийним, бо намагалося знищити усї нїби то законні монархії, що складали тодї Італїю.

Національне питаннє с того погляду було і в Ґерманії на однаковому становищі Пруський уряд ще в сорокових роках засудив тих нїмецьких патріотів, що важилися міркувати про ґерманську єдність.

Професор Мартенс оповідає, що року 1834 російський посол у Берлинї одержав слїдчу справу про революцийний рух у Прусії, що скоїли нїмецькі студенти: вони нї на що інше не намагалися, опріч „поєднання усієї Ґерманії", — а се значило, вони мали злочинну мету. Їх обвинувачено в тому, що вони мали на метї спорудити вільне національне життє усеї ґерманської вітчини та злучити увесь німецький народ до одного гурту? Злочинну мету вбачав в сему і російський посол. Таким побитом і Ґерманії не бракувало нї карбонарів, нї ґарібальдийців; не мала

вона тількі лїберального Пiемонту, який долучився до памятника їх.

Поки нацiональний рух виходив з народу, доти урядова Прусія стримувала ёго. Король Фридрих змушений був тільки р. 1848 в мартї побратимствувати з берлинськими горожанами, та заспокоювати їх обітницями про єдність та волю нїмецької нацїї, оголошуючи навіть, що від того часу „П р у с і я р о с т а є в Ґ е р м а н ї ї“. Але ледве Вранґель розігнав народ вїйськом, а нїмецькі мінїстри — Бранденбурґ та Мантайфель — приспали ёго своїми вчинками, зараз-же все змінилось — омана королївська зникла. Навіть як в наступному 1849 роцї пруського короля оголошено ґерманським імператором на Франкфуртському соймі, і се оголошеннє стверджено було більшостю спільних урядів (28 с 35), то він не згодився на такий вчинок нацiонального поєднання. Ось як він писав до Бунзена в Льондон: „Корона, що б згодився Гогенцолерн узяти, як би обставини склались на добре — не повинна бути споружена зборищем, що постало на ґрунтї революцийному, хоч і за згодою державців. Гогенцолернові годилося б приняти тільки таку корону, на якій була б Божа печать; тільки така корона створює державцю з Божої ласки — так само, як се счинилося з державцями з Божої ласки по всїх нїмецьких державах. Що до тієї корони, що тепер подають менї, то вона тхне революцією 1848 року — революцією нїкчемною, безглуздою і найпоганїйшою — хоч і не найлютїйшою — хвалити Бога в теперішнёму віку. І ото посьміли передкладати королю з Божої ласки, королю пруському, що володїє, коли не найстарійшою, то принаймнїй найзнатнїйшою, нї від кого не відібраною короною — таку корону зроблену з грязі!... Як вже судилася доля коли небудь скластись коронї нїмецькій, що лежала без вжитку більше над сорок років, то така доля мусить скластись через мене або через рівного зі мною! Лихо буде братись за се дїло тому, кому не годиться братись за ёго!“ Се б то нїмецький народ не сьмів втручатися, через обраних їм заступників в справу своєї національної єдности; обраннє народне тільки каляло та ганьбило і імператорську корону, і того, кому її надавано. Жадного голосу не повинна мати нація що до питання про власну полїтичну долю; тільки королям годиться взновляти імперію — се не пiдданих дїло.

Таким робом сам народ сумирно не мав права дбати про ґерманську єдність — на се треба було згоди усїх ґерманських володарів; вважаючи-ж на те, що не можна було няти віри, що б така згода коли-небудь склалася — король пруський взяв тай по-

виганяв усїх тих, що не згожувались на єдність. Оттак-то колишня „злочинна мрія“ нїмецьких патріотів, що король так зневажно відіпхнув від себе року 1849, прийшла до вчинку пізнїйше через важке розлиттє людської крові.

За останнї 40 років національна ідея зовсїм була змінена; замісць того, що б була народною, як с початку, вона переробилась на урядову; замісць революцийної стала консервативною, та навіть і реакцийною. Той рух, яким кермували туґендбунди сливе по всїх усюдах, опинився у руках военно-урядових дїячів; він закінчився засилюваннєм того зверхного державства, супроти якого с початку прямував. Держава не підлегла національним намаганням; навпаки вона скористувала з них і загарбала так само, як нинї важиться осилити соціялїстичний рух та постановити ёго під стягом державного соціялїзму. Вкупі з сим до кореня переробилася внутрішня вага націоналїзму.

Два головних принципи відзначають народний націоналїзм: перший — се намаганнє волї та незалежності с під чужостороннього панованя; другий — поєднаннє кожної національности під рукою самостійного національного уряду. Поривання народів скинули з себе подвійну ваготу чужосторонного панованя та самовільного державного устрою, що виходив с часів феодально-династичних — такі були основні причини отих намагань.

Для народної самосьвідомости тим паче була одразливою ота полїтична неєдність відрубних частин нїмецької людности, що такій неєдности відповідав погляд на підданих, яко на власність. Нїчим іншим були Саксен-Майнінґен, Ангальт або Ліппе-Шавмбурґ, як маєтностями князів та герцоґів, що в спадку переходили від батьків до синів, а межи сїх держав та їх складання і істнованя раз-у-раз нагадували про штучний та антинародний характер полїтичного устрою, що також лишився від епохи феодальної. Раз тільки людність розбудила в собі національне почуттє, та визнала, що народ сам собою має вагу в державі і не єсть тільки джерело зисків для володарів, то весь устрій ґерманської спілки неодмінно мусив роспастись. На що вже Нїмцї давно ходили в ярмі великої лїчби володарів і навіть через се їх прозвано „лакейським народом“, а і їм надокучило вже надуживаннє та дуросьвітство дрібних нїмецьких Людовиків XIV-тих, та їх фаворитів та фавориток — от як була Лола Монтец, через яку Людовика І. баварського короля зігнано року 1848 с престола. Опріч мотивів внутрішнёго

незадоволення, були ще міркування спільні, межинародні, — політична неєдність знесилила Ґерманію, й вона не здолала відкараскатись від хазяїновання чужосторонців та встривання в німецькі справи — треба було позбутись сієї неєдности.

Таке-ж саме пориваннє визволитись від знесилення, що кинуло Італію на здобич Австрийцїв та Французів — підкосило дух італїянських патріотів палкій їх боротьбі за національну єдність. Таким побитом загальним гаслом усїх лїпших людей Італїї та Ґерманїї, що працювали на користь національної ідеї, було **право кожної народности на незалежний та вільний розвиток державний**.

Що-ж воно таке отой національний принцип, що панує тепер в полїтицї так званих великих европейських держав? На сам перед се принцип военної моцї та сили, що засилює ще більше тих, що панують, та знесилює слабих; що ублаготворяе честолюбиво правителїв та вкупі з сїм через безуговні опаски та узброєння, через антаґонїзм та суперечання труїть життє народів. Вільна самосьвідомість нації переробилась на систему єдности с примусу, яку підпирають цїлі мілїони штиків. Перво-на-перво, що вчинила Ґерманїя, поєднана Прусією — се було прилученнє Ельзаса та Льотаринґії до німецької спільної вітчини навпаки бажанням людности сїх країн і не збираючи голосів народних, як се сталося за часу надбання Італїєю папської области. Так само без опиту людности скоїлося прилученнє ще року 1866 Шлєзвиґа-Гольштина, хоч він і повинен був бути зроблений відповідно пражській умові. Політична єдність, до якої Нїмцї линули з давних давен, стала приключкою полїтики захопів та насилування; з національної ідеї вилупилось якесь страховище, що знищувало усї національні права. В руках держави розуміннє націоналїзму, яко визволеннє, зникло; замісць ёго держава приспособилась народному руху дати такий напрямок, що засилював її власну місць та розвивав такий мілїтаризм, якого ще нїколи не зазнали.

Треба правду казати, що через свої великі розумові та культурні побутки Прусія придбала собі право стати на чолї Ґерманїї, перша між усїма вона запровадила загальну повинність науки в школї, а народну осьвіту визнала першим обовязком урядової дїяльности. Недурно нїмецькі письменники згадують суперечникам пруським, як пруська королївська власть в часї найгіршої зневаги та военного лихолїття спорудила унїверсітет в Берлинї, а за лїпших часів — в Боннї та Штрасбурзї. Але не тільки ті добродїйні мети до народної осьвіти та наукового розвитку не зменшили пі-

кловання про збільшаннє війська, а навіть надали нової сили узброюватись; народ загально почав визнавати потребу обороняти від ворожих нїбито заходів придбану єдність, а усї письменні люде, сьвідомі про все, що дїялось в сьвітї, сумлїнно підтримували полїтику, на погляд національну, та що раз-у-раз вимагала трати на воєнні потреби. Нїмецьке військо, що споживає найдужшу тїлом і духом частину людности та нїби то стає на послугу не самих тільки правителїв, а навіть загальних інтересів німецької нації, придбало собі вагу „узброєного народу“ (das Volk in Waffen). А ще так недавно нїмецька суспільність на початку 60-х років не згожувалась на побільшеннє війська, бо вважала мілїтаризм ворожим для себе; заступство народне не давало урядові засобів воєнних, але не через те, що не подїляло полїтичного заповзяття, яке б довело до єдности, а через те, що не няло віри реакцийній, юнкерській полїтицї уряду. Патріоти не жадали мілїтаризму, поки він підпирав та зміщав в собі реакцію; раз тільки він ублаготворив національне народне почуттє, та в одно склав Прусію з Ґерманїєю, зараз-же став популярним. Теперішня мягкість одержувати великі гроші на узброєннє по згодї народного заступства вказує на зміну громадської думки у Нїмцїв, що постала від 60-х років. Народ знехотя згодився на таку форму національної єдности, яку держава після переваги над Австрією та її спільниками, ёму дала; але не такої єдности бажали і спитували досягти лїпші люде Ґерманії на початку сего віку. Арндтові та Штайнові, „туґендбундам“ та дїячам Франкфуртського парляменту і в голові не клалось обернути Ґерманїю на грізну воєнну державу; вбачалося їм „вільне національне життє“ всеї німецької вітчини не для того, щоб панував мілїтаризм та загрожував сусїдам межинародними спілками та іншими рахубами. Проте така велика та невідбійна сила вдачі, що Прусії легко було нетільки потягнути за собою увесь нїмецький народ, але й інші народи та держави — як Австрія, Італїя і потроху Анґлія. Хиба хоть кришечки відповідає думкам Ґарибальдія та Маццінї, що душу поклали за волю та єдність Італїї — ота Італїя, що на припонї у Берлина починає змагатись с Францією, та сипле гроші на узброєннє. Хиба спокій та задоволеннє панують такі, яких чекали прихильники та борцї національної ідеї; нї — замісць їх постало якесь шкодливе межинародне зворушеннє, безуговний неспокій та непевність, що то буде завтра! Усїх обвинула важка та пропастна атмосфера, що не дає вільно дихати народові, і нїчогісенько не обіцяє в будущинї. По Европі скрізь стоїть 6 мілїонів узброєного війська, нїби то гото-

вого обороняти якісь інтереси, яким ніхто нічим не загрожує; а тимчасом державна власть міцнійше ніж колись-то порядкує політичною долею народів, маючи за собою таку силу війська, яка сумлїнно вірує, що воно потрібне для оборони загального спокою. Тепер перше місце займає піклованнє ширити політичний вплив, надбовувати перевагу в політицї зверхній, шкодити яко мога суперечникам та ворогам — і все ото коїться під прапором національних поривань. Почуттє внутрїшнёї національної солідирності перевертається в щось інше — в ненависть без усякої вини до інших народів та племен, у привичку самозадоволення та власної пихи, у непомірний культ матеріяльної сили; в проповідуваннє бездушного націоналного еґоїзму, в безсоромне цураннє ідеалів людскості та волї. А тимчасом і тепер вживають тих-же самих поважних слів, за які колись билися та помирали патріоти; але який вїкчемний та дрібний став зміст тих слів, яке гидке та мізерне розуміннє нові товмачі національного принципу втискають в них! як звїкчемнїли, на який дрібязок переробилися отї високі думки полїтичні, що були добутком розумової та громадської працї декількох поколїнь та були запанували по Европі; замісць їх по всїх усюдах вилупився нїбито народний патріотизм, що пиндючився та хватав з окола, а в серединї прикижився та лебезував.

По всїх проявах полїтичного життя і буйних і дрібних, вбачаєте перекрученнє національної ідеї. Народності балканські, визволивши себе с під турецької кормиги, викидають с памяті свою віковічну історію, та встряють в сутанїю обопільного суперечання та ворогування; що інше н. пр. виявлює з себе, як не люте насьміяннє над рухом, що визволив Болгарію та Сербію і дав їм самостійне істнованнє — ота війна при кінці 1885 року, що під стягом нїбито національних мотивів скоєна Миляном. Румунїя, не вдоволяючись власним гучним, а небеспечним істнованнєм, встряє теж у вишу політику та лагодиться до вчинків в будущих стинках великих держав, прилучивши себе до троїстої спілки. З національної ідеї виробились тепер ось які нелюдські речи: рахуба урвати собі від сусїд хоть шматок землї, нахил до ширення силоміць власної національности, не звертаючи уваги на чужу, загальна хвороба державної пихи, що тільки руйнує народи. Забеспечивши власну політичну свободу, Угри не соромлячись, пригнїчують Славян, та кваплятьcя мадяризувати їх; австрийські Нїмцї давно вже німчать Чехів, а сї останні по черзї мають надїю Нїмцїв, що живуть по Чехії, перевернути на Славян; по Галичинї Поляки намагаються ополячити Русинів, так само Прусаки з усїєї сили по-

німеччують Поляків в Познані*). Одно слово на сьвіті постав якийсь відёмський, то потайний, то видимий шабаш гнітення, а на ёму та-ж сама національність стає по черзї то молотом, то ковалом, то гнітом, то тим, що нагнїчене

А що крім загального дратовання та морального калїчення, справляє отсе вганяннє за чужим національним добром? Нацькована народність ще більше скупляється в собі самій та міцнїйше починає переховувати своє віковічне духовне добро — мову, віру, звичаї та права; замісць асіміляції повагом та самохіть постає натуральна ворожнета в віддяку за нагнїт, а національне почуттє, що вже, здавалось, почало згасати, знов розжеврюється с такою потугою, що задивляє і другів і ворогів тим — яке воно живуче. Звичайно гонителї засягають не тих насьлїдків, яких чекали, а зовсїм супротилежних. Що вдіяла Анґлїя з Ірляндією, намагаючись її під себе підбити, опріч того, що сама себе обезсиляє, а ірляндське питаннє як було, так і є і буде, аж поки Ірляндія не зробить по своєму. А тимчасом Франція, не змушуючи Нїмцїв Ельзаських цуратися ні мови власної, ні національної особливості та звичаїв, так прилащила їх до себе, що вони зовсїм викинули з голови свою нїмецьку вітчину, та поробилися завзятими патріотами французькими; маючи можність по своєму жити під рукою Франції, Нїмцї щиро пристали до французької держави. Зовсїм інакше почала поратись Ґерманїя, силком одірвавши Ельзас: зараз же Нїмцї стали примушувати Ельзасцїв прилучитись до нїмецької нації, заборонили їм вживати французької мови та по своєму почали порядкувати, а через усе отсе постає ворожнета та засилюється чим дальш тим більш. А таке поступованнє не мало за собою не тільки державного розуму та сьвідомого історичного досьвіду, але і звичайної справедливості, вчиняє те, що надбаннє Ельзас-Лотаринґії дорого коштує Ґерманії, принаймні дорожше, ніж була гадка року 1870.

Очивидячки національному принципу не відповідає нехтованнє чужої, особливо підвладної народності, а тимчасом таке нехтованнє стало відзнакою національного патріотизму. Знавага особистості не сьвідчить про сьвідомість власного достоїнства, а як зайде річ про національність, то така зневага національности нїбито відзначає

*) Великороси, особливо за останнїх часів пристали с короткими гужами і до Нїмцїв, і до Поляків, і до Українцїв в тому-ж самому напрямку, запроважуючи по всїх усюдах і по школах, і навіть по церквах російську мову, та силоміць перехрещуючи на православних усїх унїятів і т. і. — Перекл.

поважаннє власної. С того часу, як Ґерманїя переважила Францію, нїмецькі патріоти почали зневажати Французів, віруючи в провіденціяльну місію виметно свого народу. Геть ще давно до Седану Ротбертус та Ляссаль вимовили думку про будуще панованнє Нїмців над иншими народами та племенами*), і Ротбертус навіть мав надїю „дожити до того часу, що турецьку спадщину відбере Ґерманія", Ляссаль-же радїючи вигав сї слова. Промовляючи „про упадок та роспад Франції", Робертус бачив „повнїсенький брак в її національного почуття, що стоїть на моральній підвалинї; подїї 1870 року він прирівнював до часів роспаду західної римської імперії: „навіть, — мовив він — Алярих біля Риму нагадує Вільгельма біля Парижа, як через похвалки тодїшнїх Римлян і теперішнїх Французів, так і через визнаннє Нїмцїв, що лекше косити густу нїж рідку траву.

Всесьвітна історія, на думку Ротбертуса „походить на річку, що раптом звертає в инший бік, та тече не по тих місцях, як ранїйше можна було сподїватись". Ще на початку 60-х років Ляссаль казав, що він не згоджується, що всї національности однаково можуть розвиватись; тільки великі нації повиннї вільно розвиватися; що-ж до дрібних, то їх право тільки в тому, що б їх проглинули та перетравили великі нації. Тутечка треба нагадати про те, що асіміляція слабих племен дужими та міцними буває сама по собі навіть тодї, як істнує рівність і воля національностей обидвох племен поруч; треба тільки попитатись, коли ся асіміляція постає певнїйше та лекше? чи тодї, як до неї примушують силою та нагнїтом, чи під впливом культурним та моральним. Вживати такої системи, яку вживали Англичане в Ірляндії, та Нїмцї в Ельзасї — невигідно і некористно навіть с погляду вузького еґоїзму національного. Але та більшість, що визнає теорію понїмеччування, мадяризації, обрусєнія і т. д. через насулуваннє, щиро вірує в те, що вона стоїть на ґрунтї національної ідеї. Пригнїчуваннє та понсвіряннє чужого займає місце піклования про розвиток свого рідного; обопільне цькуваннє, злість та заздрість визначаються за полїтичну правду та приплутуються до державних інтересів.

Сум огортає душу, як згадаєш, що лїпші люде сучасної Ґер-

---

*) Так само як Славянофіли в Великоросії проповідують се саме, що до усїх Славян. — Перекл.

манії виховують та підтримують стакий настрій*). Не що давно відомий етнолоґ Бастіян, дуже боязько та манівцями заходив доводити, що для німецьких учених, не дивлячись на патріотичне неспочуттє до Французів та до їх всесьвітнеї вистави, варто б було прихильно відповідати на закликаннє французьких наукових товариств на парижські конґреси не шкодила б така прихильність обовязкам до вітчини ані кришечки. Така чудна та темна форма, в якій вимовляється сторожський автор, добре характеризує усі погляди і опаски німецької осьвіченої громади. З ляку, що б не вславитись за нікчемних патріотів, люде мусять зрікатись правди та здорового розуму. Знехотя в одно грають з урядовою пресою навіть незалежні публіцисти, аби тільки зняли річ про велиність та послугу імперії, про перевагу політики Бісмаркової та добродійство добутків сієї політики. Фільософ Едвард-фон-Гартман дуже яскраво виявлює отой напрямок. Він покладає навіть, що прямує стежкою, якою йшли „троє мудреців", що докладнійше ніж інші виясували про всесьвітне — історичне покликаннє Прусії: Кант, що поклав фільософічну підвалину для пруського почуття обовязку; Фіхте, що перший пророкував про ґерманське покликаннє Прусії та всесьвітнє-історичну місію Ґерманії, і нарешті Геґель, що проповідував внутрішню розумність кожного історичного розвитку та взновив етичні погляди на державу, навпаки нахилів та похопливості окремних осіб та партій.

Гартман, ра́дячи понімечувати силоміць або геть викидати чужосторонні елементи, що істнують в межах німецької імперії, пишаючись що ранійше вимовив однакові думки, які потім Бісмарк уживав, що б німечити Познань, — у купі з сїм визнає себе солідарним с тими високими авторітетами, про яких вже згадано. Міркуючи про війну, він радить без усякого жалю мордувати, що б швидче змусити ворога миритись, та навіть палити залюднені міста, (як от Париж). Такі погляди очевидячки не мають в собі нїчогісенько спільного з думками Кантовими, що принціпіяльно заперечив війві; вони навіть зневажно ламлють основне правило Кантової моралї, що каже: роби так, щоб головний мотив твоїх вчинків мав завждї силу бути принципом загального закону. Само по собі, як би хто інший почав прикладати оті Гартманові рецепти до Нїмців, то не до вподоби б ёму було се і дуже б не бажалось; але він виписував їх тільки, покладаючи, що за теперішнёго часу нїхто не здолатиме осилити Німців. Гартман, взиваючи менше Канта при ви-

*) А що сказати, як кинути оком по Великоросії. — Перекл.

кладї своєї антіморальної та необачної філософії, тільки каляв єго. Тільки самій Ґерманії залишає Гартман в імперії лїпшу культурну та історичну ролю; про інші держави згадує зовсїм зневажно; він н. пр. говорить „про гнилість Франції“, про „старечий, полїтично-недужий, крамарський народ Анґлії і т. і. Про те він вбачає де-яку небеспечність і для Ґерманії в будущинї і не розлїчує зовсїм вже, що б нїмецьке військо вдруге вступило в Париж. Як оттакі думки, що повинні неодмїнно роз'ятрувати, та розбуджувати антипатію по других народах та племенах змішуються в оден гурт — се дуже цїкава психольоґічна загадка; а по публицистицї їх переказують заспліш і поруч.

Односторонність, навіть патріотична, сьлїпить чоловіка, а за певних обставин, така сьлїпота може статись згубною. Лїпших засобів супроти ворогування та незадоволення сусїд Гартман не бачить, як загрожувати за помогою межинародних воєнних спілок; на єго думку, се найдотепнїйша полїтична штука. Полїтика Бісмарка, що подїлила усю Европу на два неоднакові воєнні табори, та провід дужшого віддала до рук Ґерманії, здається Гартманові та більшості осьвічених Нїмцїв за ідеал зверхної полїтики. Гартман каже, що як би довелось Бісмаркові злучити, опріч Франції та Росії, в одно усї европейські держави, то се було б доказом, що узброєннє нїчого не варто; через се повагом почали б розброюватись; тодї б і осередкові держави мали можність поменшити війська. Тимчасом, як звичайний людський розум каже, що яке б не було воєнно-полїтичне засилюваннє Ґерманії повинно викликати відповідне напруженнє сили і по інших державах. — Гартманові так засьлїпило, що здається ёму, що загрожуваннє перевагою сили — єсть найлїпша стежка заспокоїти та змусити сусїд розброїтися. Гартман покладає, що як би Анґлїя прилучилася до спілки середнё-европейської, то постала б в Европі федерація; але така „европейська федерація“, узброєна та повна невіри до інших народів, зовсїм не походить на ту, про яку мріяли колись то прихильники миру усего сьвіта. Кант, що писав про федералїзм великих держав, яко про основу межинародного миру, зовсїм не такої федерації бажав, як Гартман. А Гартман каже, що він прямує стежкою Канта, що до полїтичної думки! На таку нїсенїтницю переробилися фільозофічні — та полїтичні думки під впливом пруських побід, що надали Ґерманії зверхну національну єдність на підвалинї односторонної державности та мілїтаризму.

(Далї буде).

ДЕ ВКРАЇНИ СИНИ?

Oh! blame not the bard, if hefly to the bowers
Where Pleasure lies carelessly smiling at Fame
He was born for much more and in happier hours
His soul might have burn'd with a holier flame.
Thomas Moore.

О не хайте мене, що в діброви лисття
Я пісні всі тепер переймаю;
Коли б інша пора, засьпівав би вам я
Тих пісень, що я в серці ховаю.
Тоді ліра моя не сьпівала б вам знов
Про коханнє, про втїхи, про долю;
А будила б вона в ваших грудїх любов
До Вкраїни, осьвіти і волї.
Та сьпівати кому? Де Вкраїни сини?
Де відвага, де пиха давнїшня?
— На руїнї їх щастя нудьгують вони,
А маячить їм слава колишня....
Той у шанї тепер, той в високих чинах —
Хто народу свого відцурався,
Хто чужинї продавсь, забув сором і страх
І з славетних дїдів насьміявся.
Так не хайте-ж мене, що для снів чарівних
Я заплющую втомлені вії.
Най я сплю, я про те перший встати би встиг,
Тільки промінь, лиш промінь надїї!...
Киньте іскру одну і у серцї моїм
Знов сьвященний вогонь запалає;
Він у темряву ніч вам сьвітитиме всїм,
Й під стяг волї він вас поскликає.
Але мрії й надїї не мучте мене!
Най піснї лагідні я сьпіваю,
Проте й в тих я піснях не забуду тебе,
Твоїх мук, о коханий мій краю!
Вітер стогни мої понесе геть у даль,
Геть з степів українських в чужину;
А почує їх ворог і кат наш — москаль
І пролле може першу слезину. . . .

Київ. *В. Боровик.*

Думка біля Дніпра в ночі.

Густий туман покрив домовину,
Нїгде нї зірка не блищить;
Оден сижу я на могилї
Та слухаю, як Днїпр шумить,
Як рие землю і могили,
Що понад берегом стоять;
А в них преславної Вкраїни
Дїди та прадїди лежать!
Вони лягли, бючись за волю,
Синам лишаючи завіт:
Обороняти людську долю,
В ярмо не гнутися во вік...
Днїпро їх будить, кості рие
Жене їх хвилею у низ,
Піском буйним шлїфуе, мие,
Жене, де Січ була колись...
Овва!.. згадаеш — серце ние...
І в день так темно, як в ночі...
Де Січ була — там хутор мріе
Да скиглять сови й пугачі...
А діти Вкраїни? любенько
Тихцем ярмо чуже несуть,
Або у Нїмця на Хортицї —
Пшеницю, жито в наймах жнуть...
Було колись.... тепер неволя!
На віки вмерла мати-Сїч...
Але-ж воскресне наша доля
Мине колись ся темна ніч!

1890. *Ф. Б. Новогребельний.*

ПЯТЬДЕСЯТЬ ЛІТ НАРОДНОЇ БОРОТЬБИ СЛОВЕНЦІВ.*)

Сьвідомість народна здобувала собі чим дальше, тим більше прихильників, і то в усїх роздріблених краях словенських. Опріч країнських патріотів, що скуплялися коло свого проводиря і ёго улюблених „Novic“, виступили на яву в Стирії в першім ряді славний епископ і патріота А. М. Стомшек, журналїста А. Томшич (опісьля редактор в Марибурзї заснованого дневника „Slov. Narod.“, Д. Трстеняк, Бож. Раїч, і і., а в Каринтії Андрій Айншпілєр, А. Янежіч, М. Маєр і і., в Побережу Р. Станіч, В. Доленець, Ґ. Мартелянець (сей останнїй почав видавати першу часопись гумористичну п. з. „Юрій с Фузією“, відтак „Зорю адрийську“, „Когута“ і і.) Тодї появилося вже більшу полїтичних часописей, отже наша преса могла заздалегідь більшу звертати бачність читачів на грізьну небеспечність і відбивати ворожі напасті. Тому-то кожного нового патріоту витали і приймали, наче би нового вояка до воєнного табору.

Тодї то засновано часописі: „Slov. Prijatelj“ (редактор Андрій Айншпілєр), „Slov. Glasnik“ (ред. А. Янежич в Целіовци), „Slov. Gospodar“ (ред. М. Прелоґ), „Slov. Narod“ в Марибурзї (що опісьля перенїсся до Любляни], дальше „Soča“ і „Glas“, в Горициї, „Jadranski Slavjan“ в Трієстї і і. Опріч сих видавав ще М. Маяр місячник „Slavjan“, часопись присьвячену славянським справам в Целіовци, а Д. Трстеняк „Зорю“ з „Вістником“ в Марибурзї. Число часописей зовсїм не було велике, але тогочасна преса словенська була знаменита що до своєї стійности і цінности.

Преса словенська не могла нїчого іншого робити, як сповняти свою повинність, вимагаючи для народа переведення §. IX. законів осн. Таким побитом після 1860 р. закипіло у нас справдї народне житте, котре найбільш проявилося в 1868 і 1869 р., коли нарід наш збірався на віча під голим небом, а іменно найперш в Стирії (1868 р.), опісьля-ж і в Побережжю та Країнї. На неоднім такім вічу згромаджувалося 15—20.000 участників, котрі ухвалювали внесення про головні справи, а іменно: 1) заведеннє народної мови словенської в школах; 2) заведеннє словенської мови в урядах; 3) злуку всїх країв заселених Словенцями, в одну адміністраційну цілість.

Ся остання постанова здавалася вже з самого почину національного розбудження усїм найважнїйшою справою. Звісно, що малочислен-

---

*) див. „Правда“ вип. IV. 1890. стор. 51—54.

ний нарід словенський (1,300.000 душ) розселений в шести краях (в Стирії, Каринтії, Побережжю [Гориції, Трієсті, Істрії], в Угорщині та в Італії) і таким побитом роздроблений, нїколи не може добитися своїх прав народних. Тому то добачують Словенці забеспеченнє своєї національности в заведенню якої небудь автономії народної або в злуці славянських країв в одну адміністрацийну цїлість. Одначе хоч як вимагали наші земляки тої рівноправности, все те лишилося досї лише бажаннєм, бо поступованнє нашого уряду було таке, що всякий може добачити, що уряд не думає нам нїколи признати повну рівноправність.

Звісний поклик нїмецький: „Drang nach Osten", а опріч того також „Deutsch bis zur Adria". Сему останнёму суперечать майже всї краї славянські. Проміж тими краями, котрі вже стали або мають стати нїмецькими, зустрічаємо і наші краї словенські. Отже се було би зовсїм супротивне тій великій ідеї нїмецькій, коли б наша народність словенська могла осягнути у нас свою рівноправність або хоч би умови збереження та забеспечення тої народности. Про се вже дбають неперечно менше у Віднї як в Берлїнї, що би се не сталося, або бодай на довгий час було неможливим. Доки отже триватиме відомий австрийсько-нїмецький союз, досї мають для нас Словенців повну вагу слова Дантого: „Lasciate ogni sperenza".

Силкуючись забеспечити словенському народові потрібні умови задля істнованя народности, деякі патріоти пісьля 1870 року хопилися способів, що би звернути на себе бачність противників. Оден с тих головних способів, се лїбералїзм, котрим стала кермуватися партія, що опісьля для ріжницї від другої партії прибрала назву „молодих". Осередком сеї партії була Люблина, де партія „молодих" взяла в свої руки дневник „Slov. Narod" і заснували опріч того ще кілька інших часописей, як „Slov. Tednik" (тиждневник), „Zvon" (віденський), „Pavliha" (часопись гумористична) і інч. Замісць звернути всї сили проти зверхним ворогам, роспочали „молоді" боротьбу с прихильниками партії „старих". Небавом закипіла отже завзята боротьба у власнім таборі, іменно с того часу, коли „старі" заложили новий дневник словенський „Slovenec", котрий і тепер вважається орґаном партії консервативної або клерикальної. Вельми нечемно поступали молоді, не шануючи сивоголового вже батька і проводиря Словенцїв Д-ра Бляйвайса, котрий своїм впливом від уряду придбав більше користей для словенської народности в краю, як усі прихильники „молодої" партії разом, проміж котрими були: Dr. Vošnjak, Dr. Zarnik, Dr. Razlag, поета Stritar, Jurčič, Dr. Tavčar, Hribar, Dr. M. Samec, загалом по більшій части молодіж, що приходила з унїверсітетів градецького і віденського. По сторонї

„старих“ стояло лише духовенство, сїльский нарід, та кількох проводирів і патріотів давнїйших, як Д-р Бляйвайс, Айншпілєр, Д-р Л. Томан, Д-р Е. Коста, Д-р Уляґа, Д-р Ґреґорец і т. і. Покликом партії „старих“ було: „Все за віру, дім і цїсаря!“, а партія „молодих“ зложила собі новий поклик: „Все для народу, просьвіти і волї!“ Так велася завзята боротьба про пусті нїсенїтницї, а справи загальні і важнїйші по більшій части занедбано. Ніхто отже тій суперечности не був так рад, як наші противники, позаяк сей партийний подїл довів до сего, що навіть кільканайцять наших послів словенських в радї державній пішли ріжними дорогами. Можна отже сьміло сказати, що сї народні суперечки у власнім таборі були для Словенцїв великим лихом, якого діждалися від хвилї народного розбудження.

Боротьба проміж партіями стала троха притихати і тепер можна було добачити, як багато доброго в тих лїтах усобицї занедбано, і як значно зміцнив тимчасом наш загальний неприятель своє становище, як значно росширив свій вплив проміж Словенцями. Одно з найбільших нещасть того впливу — се зіпсуттє характерів, і задля того змінилося все, що відноситься до народу і краю. Замісць любові народу та краю проявляєть ся еґоїзм та матеріялїзм, а то так яскраво, що можна було навіть почути між народом питання: „А що дістанемо за те, що любитимемо свій край і свій нарід?“ Именно побачив нарід, що багато є поміж ёго проводирів і послів зачисляєть ся до народовцїв задля того, позаяк є того мають великі користі і бажають чванити ся якимсь достоїнством (або яко письменники, або яко посли), якого не можуть добутися проміж чужоземцями. Тому то вони звертаються до Словенцїв, думаючи: для Словенцїв ми доволї добрі!

Так то починають вони свою службу для народу нашого задля гроша і достоїнств! О скілько-ж такі наємники можуть принести користі, не буду широко росписуватися, бо се кожний зрозуміє. А вже-ж таки одно і друге допомагало деморалїзациї характерів, між нашим народом так, що не бачимо вже давної любові народу і краю, що в новійших часах проявляють ся патріоти, котрі бажають за се заплати і т. д. Отсе єсть найбільшим лихом народним. Люд без віри, а нарід без любові та ідеалів — се все одно, і треба би справдї нового Наполеона, що би міг кермувати духом і волею народу.

(Конець буде).

СУЧАСНА ХРОНЇКА.

(Економічна нужда в Галичинї. Рух в лїтературі і товариствах руських. Вечерницї на спомин руських патріотів і письменників. Народні справи на Буковинї).

Економічна нужда, яка в сїм роцї навістила наш край, справедливо затревожила всї верстви краєвої суспільности, хоча уряд с початку уважав деякі вісті і справоздання ґазет про сю нужду яко пересадні, а прокураторія не вагалась за те конфіскувати ґазети. А все-ж таки руське життє товариске і просьвітні змагання в Галичинї і Буковинї не то, що не приголомшились, а й живчик їх в сїм роцї ударив живійше й міцнїйше. Ось примірои згадували ми давнїйше, що від нового року виходять у Львові нові часописі: „Дзвôнокъ", письмо ілюстроване для дїтей і молодежі під редакцією Олександра Барвінського, професора учительскої семінариї і звістного видавця „Бібліотеки историчнои"; „Народ", белетристично-полїтично-науковий двотижневник під редакцією М. Павлика й Івана Франка; Русское Слово" під ред. Мончаловського, орґан „Общества им. Качковского".

На ниві белетристично-наукової лїтератури появились: Герострат, монольоґ у 3 сценах В. Сивенького; В Швайцариї, поема Ю. Словацького, переклад Кальби; Нашй колядьі, студія Івана Франка (відбитка з фелетона „Дѣла"); З історії публичного виховання в сучасній Европі, 5-та книжка „Лїтературно-наукової бібліотеки" накладом Івана Франка. Крім того видала „Просвѣта" уже другу книжочку сего року: „Рôздвянка", укладу Павла Кирчова і „Городнина" Степовика.

Товариство „Просьвіта" заходиться около повного видання критичного „Кобзаря" Тараса Шевченка (як ми вже давнїйше згадували, а опріч сёго також приготовлює виданнє етноґрафічної карти України-Русі.

Товариство Педаґоґічне заходиться около видання творів Шевченка для шкільної молодежі і поручило сю справу членам професорам Барвінському, Партицькому і Лучаковському. Єсть надїя, що в сих днях приладжені до сего працї поступлять до друку. Се саме Тов. педаґоґічне приготовило і віддало вже до друку 2 книжочки свого цїнного видавництва для молодежі з ілюстраціями малюнковими, про котрі ми в дальших випусках скажемо дещо більше.

Ідучи за приводом д. Івана Франка, взялася наша академічна молодїж до критичного розбору творів Тараса Шевченка. На унїверсітетї львівськім в „Славянськім кружку" відчитав студент Колесса кілька своїх цікавих студий над ґенезою деяких творів Шевченка, впливу Міцкевича на Шевченка, а нещодавно відчитав студент Копач в „Научнім кружку" тов. „Академічне Братство" свою студію над Неофітами. При таких відчитах бере наша акад. молодїж живу участь в обговірцї. Поки що, застерігаємо собі слово в тім предметї на пізнїйше, бо зачуваємо, що д. Колесса наміряє свої студиї оголосити друком.

В припадаючі роковини смерті наших славних патріотів і поетів приходить нам мило спімнути хоть деякі важнїйші сьвяткования.

В память Володимира Барвінського відбулось 1 лютого н. ст. в львівській т. з. Волоській церкві поминальне богослуженнє при співудїлї многих сьвящеників і присутности численної публїки руської. Богослуженнє се відбулось заходом видавництва „Дѣла“.

Богородчанські Русини устроїли були 2. лютого н. ст. вокально-декляматорський вечер з відчитом про діяльність Володимира Барвінського, с котрого дохід чистий (60 зр.) призначено на памятник, що вже небавом має бути виготовлений.

Товариство читальняне „Сьвіт“ в Войнилові поминало память Володимира Барвінського на вечері устроєнім дня 16 лютого.

В Сьнятинї поминали тамошні Русини память Володимира Барвінського вокально-деклямацийним вечером дня 16 н. ст. лютого, котрий, як пишуть до „Дѣла“, випав під зглядом артистичним дуже добре.

Що би-ж шанувати память безсмертного Тараса при нагодї 29 роковин ёго смерті устроюють руські товариства та патріотичні громадки людей по ріжних місцях нашого краю вокально-декляматорські вечерницї і концерти. Такий поминний вечір вокально-декляматорський відбувся дня 11 лютого в Городенцї коло Гусятина стараннєм тамошної читальнї і в її кімнатї. Читальня ся розвиваєть ся гарно під проводом тамошного пароха о. Козоровського. Того-ж самого дня відбулося поминне сьвято в честь Шевченка і в Дрогобичі заходами директора руського театру д. Бібсровича, котрий роспочав се сьвято відповідним словом, а опісля цїлий персонал театру відсьпівав кантату Вахнянина і оперетку „Наталка-Полтавка“. На закінченнє представлено образ з живих осіб, осьвітлений штучними огнями укладу д. Плошевського. Шкода лиш, що на сьвято се не дуже поспішились наші руські патріоти з Дрогобиччини, котрі іноді при зелених столиках або товстих вечерях уміють підносити свій великий патріотизм та заслуги мабуть понад самого Шевченка, що за таких людців своє горяче серце і життє віддав... Мабуть надходить час, де наші такі простолюдничане будуть учити любові до своїх народних мучеників тих, від котрих такої науки і проводу в народних манїфестациях вони самі чейже без заперечення жадати мають право. Дальші вечерницї в почесть 29 роковин Тараса заповідають і то з гарними проґрамами товариства „Академічна Громада“ в Кракові (концерт); товариство музичне „Ехо чорногорське“ в Косові, „Руське касино“ в Стриї, львівські товариства у Львові, „Руська Бесїди“ в Тернополї та Русини в Теребовлї.

В 2-гі роковини смерті Осипа Федьковича дала молодїж руської Академічної ґімназії у Львові вокально-декляматорський вечер, а молодїж академічна „Академічне Братство“ заповіла знов на 4 марта такий вечер в честь Федьковича з багатою і цікавою програмою.

Перейдемо тепер до справ буковинської Руси.

З видавництв, крім досёгочасних (часоп. полїтично-наукової, „Буковина“, орґану українсько-народного сторонництва, „Добрй Рады“ часоп. господарсько-промислової під ред Івана Данилевича в Рогізнї, буков. Календаря на р. 1890, і видавництва „Бібліотека для молодѣжи“

під ред. Омеляна Поповича) не чували ми про нїякі нові книжки або видавництва. Вправдї сподївались Русини вже від кількох лїт побачити та прочитати деякі твори, що зберeглись в рукописї по покійнім Осипі Федьковичу, котрі мали появитись в Чернівцях, та тільки-ж надія їх остала і остає надїєю, а більш нїчого. Ще й сегорічний календар буковинський, виданий Руською Бесїдою в Чернівцях, попрікнула троха „Зоря“, не маючи певно на думцї, що за те охрестить „Буковина“, орґан руських народовцїв на Буковинї, галицьких Русинів сепаратистами. Буковинцї досить чудні с тим своїм сепаратизмом, про який нам приходилось уже кілька разів читати в їх орґанї. Вони похожі с тим на ту загадку, що, мовляв, бери — звенить, клади — звенить; вгадай, що се? Раз жалкують, що галицькі Русини се сепаратисти, бо не хотять про них писати, другий раз знов кричать, що галицькі Русини сепаратисти, бо про них пишуть. Отже й догоди такому! На нашу думку, „Зоря“ зовсїм слушну зробила увагу, що в календарь, котрий на Буковинї є майже одинокою книжкою для забави і науки, одиноке виданнє замісць лїтературно-наукової часописї, одним словом: тільки ладану й воску белетристично-наукового для старших людей, не гаразд пхати таких річей, котрі вже оголошені друком, але натомісць подати щось с плодів духових тої провінції, чия він дитина. Не вже ж буковинська Русь так бідна, що не старчить її на мізерний календар? Коли-ж нї, так нам годї не тямити, що є в нас провінція, де н е в і л ь н о своїх духових плодів оголошувати друком на своїй мові... Оправдуваннє реклямою для книжки, с котрої передрук береться, ще тим паче нещасливійший, бо се значило би брати щось для апонса..., на котрий вистало б кілька добрих слів.

Що до самого воювання фразами як: „сепаратизм руський“, „новий доказ братнєї прихильности...“ і т. д. то ми скажемо, що воно є найменше що неполїтичне. Перший раз довелось нам читати про „сепаратизм“ при нагодї лайки галицьких Русинів, що вони відтягаються від жертв та складок па „Народний Дім“ в Чернівцях. Але коли б ми зробили рахунок складок від галицьких Русинів на черновецький „Народний Дім“ після виказів самої „Буковини“, то показалось би, що галицькі Русини, помимо міцно підтягненої струни патріотичних, народних податків на свої видавництва та інституції, зложили квоту мабуть чи не переважаючу складки самих Буковинців!... Другий раз відозвалась „Буковина“ про сепаратизм при нагодї заповіджених нових видавництв в Галичинї, котрі їй видались „неконечними“. Чи вони нам конечні, чи „неконечні“, про те ми самі найлїпше знаємо. Але „Буковинї“ мабуть скучилось без лайки, то-ж чіпаєсь, чей хто змилується... і сїпнула чоловіка, котрий певно в своїм житю водицї їй не замутив. Але сей „сепаратизм“ насуває нам ще щось на думку: він дуже фальшиво грає.. Адже-ж і на самій Буковинї є багато галицьких Русинів, що щиро і с пожертвованнєм заходяться около народної справи... Чи таке інсинуваннє сепаратизму „Галичанам“ не дасть так поганих насьлїдків для тих щирих людей зі сторони буковинського простолюддя?... або і самої автохтонної інтелїгенцції?... Чи застановлялись над тим редактори „Буковини“? А се річ не аби яка.

При сїй нагодї мило нам звернути увагу, що в о с т а н н ї х ч и-

слах „Буковини“ появляються добрі та цікаві вступні статті: Причини нашої недолї. Авторові послужила за мотто народна пословиця: „Пізнай себе, буде с тебе“, котре він як на досї щасливо переводить в своїй праці.

Полїтичне товариство в Чернівцях „Руська Рада“ відбуло в груднї свої загальні збори, на котрих по відсьпіванню пок Архикн. Рудольфові „Вічная память“ і помяненню „тихим словом“ памяті заступника голови Юрія Федьковича, приступлено до самої річи. Предсїдатель о. Андрійчук, подавши образ полїтичної ситуації бук. Русі, зазначив потребу лагодитись до виборів в раду державну і в сойм; о. Олекс. Манастирський заохочував до спільної працї над добром народа; д. Попович піднїс конечність близших зносин межи виділом тов. а членами та патріотами с провінції; дд. Пігуляк і Тимінський обясняли справу та вагу справедливого народочислення (конскрипції), і вибрано отсих видїлових: оо. Андрійчука й Манастирського, та дд. Пігуляка Єротея, Поповича, Руснака, Дашкевича і двох селян, Ґелича і Родича. Видїл зложився так, що головою став д. Є. Пігуляк, заступником ёго о. Андрійчук, а секретарем д. Дашкевич. Ухвалено видати поученнє про народочисленнє, а з своєї сторони постаратись у правительства про справедливе переведеннє народочислення; вдатись до дирекції почт задля упосьлїдження руського язика, постаратись о правильні написи руські на новім будинку почтовім; принято нових членів а одного одноголосно відкинено.

Руська Бесїда в Чернівцях на засїданню з 25 надолиста іменувала славно звістного письменника руського Олександра Конїсского і молоду писательку буковинську Евгенію Ярошинську з Брідка своїми кореспондуючими членами, а тов. „Просьвітї“ і її секретарові д. К. Паньківському виразила подяку за заслуги для товариства. Дня 22 січня відбула Р. Бесїда в Чернівцях під проводом заступника голови проф. унів. Д-ра Степана Стоцького 21. головні збори. Видїл, вибраний на головнім зборі дня 13 (25) марта 1889 р. розділив чини в такій спосіб, що головою товариства був проф. Пігуляк Єротей, заст. голови і бібліотекарем проф. Д-р Ст. Стоцкий, секретарем і редактором видавництв товариства старший учитель Ом. Попович, скарбонником комісар Іван Тимінський, завідателем видавництв тов. учитель Григ. Николаєвич, контрольором каси суддя Вол. Михальский, а контрольором маґазину авскультант Григ. Ганкевич.

Що до видавництв товариства, повірених і сего року секретареві тов, вийшло і сего року 12 книжечок „Бібліотеки для молодѣжи“ і „Календар“ всего 28 аркушів друку.

Що до побільшення числа членів, то помимо старання видїлу се число тілько збільшилося о 24 нових; загальне число представляє невидну в порівнаню до задачі суму 69 членів, а то 3 почетних, спомагаючих а 63 дійстних.

Перейдемо дальше до життя полїтичного. Виборчі повіти Бережани-Підгайцї-Рогатин вибирали собі при кінци першої половини сего місяця посла до ради державної. Руський центральний комітет затвердив був на свого кандидата соймового посла Ю. Романчука, голову руського соймового клюбу, професора ру-

ської ґімназії зі Львова, чоловіка загально знаного зі свого такту політичного і впрозумілості. Кандидатуру єго підперли дуже горячо всї руські ґазети без огляду полїтичних переконань і партій — як також деякі польскі демократичні орґани, с котрих Kurjer Lwowsk-ий навіть завзивав розумних Поляків, що б не голосували на контр-кандидата Зарембу, чоловіка, форитованого урядом і верховодячими сферами, про котрого полїтичне життє і дїяльність, як також переконаннє або програму нїхто сказати не вміє нічого позитивного. Є се чоловік, котрому задля зиску і карієри ялося ві всякім капелюсї, який би не вбрав на себе. Таких людей потрібно урядові, таких людей потрібно і верховодячим сферам в Галичинї, тим паче тепер, коли по чесько-нїмецькій угодї затріщали спицї польского „Кола“ і дотеперішнєї парляментарної більшості у Віднї, та коли зміцнений руський клюб в галицькім соймі під проводом того самого Романчука висловив сьміло так урядові як і верховодникам дотеперішнєї полїтики неодну терпку правду, та став немов першим порогом і запорою на дальшій дорозї, а „Народна Рада“ і руська преса почали рушати навіть руських (хоть соломяних) райхсратовцїв у Відни... Допустити-ж Романчука у Відень, значило би, допустити критику на дотеперішню систему полїтичну в Галичинї, роскрити очі віденським сферам і коронї на галицькі порядки.

Прийшли правибори і вибори. — В полїтицї всякі средства добрі, що ведуть до цїли. А тут треба було конче ужити всяких способів, що б не допустити Романчука до Відня. І так сталося. Послом у Відень вийшов не Романчук, а Заремба, виведений в посли такими способами, від яких не то в конституцийній державі, але якій небудь державі з якими-небудь примітивними законами волося на голові встає! Тероризм, деморалїзація, підступ, сила беззаконство, от що побідило Романчука і вивело в посли Зарембу. А які с того вийдуть насьлїдки, сумно сказати. Мабуть довершать цїлого того вибору тюрми для найневиннїйших людей громадян, котрі в тяжкім жалю піднесли опісьля руки на виборців, голосуючих за Зарембою, не могучи опертись пресії, уважаючи їх за зрадників народної справи. Ми-ж певні, що хоч би був нї оден виборець не зрадив своїх громадян, та віддав свій голос на того, на кого єго громада велїла, то все б вийшов був не Романчук, а Заремба, бо так було треба! Вже найкрасше сьвідчать за сим факти, що Д-ру Савчакові, членові краєвого видїлу — відмовив маршалок повітовий салї повітової на посольске справозданнє перед виборами, а підгаєцьке староство заборонило урядово збори виборцїв в Підгайцях на посольске справозданнє!.. Так само професорові Романчукові відняла єго дирекція дану вже відпустку, змушена мабуть з „гори“, що б лише не допустити Романчука, любимця народа і відважного заступника народного права — перед лице люду. Словом сказавши: панующа досї система, зібравши всї свої сили, побідила справедливість

Як-же дивно приходить нам читати нинї про вибори в Нїмеччинї, де до парляменту вдираються елементи, котрих уряд сам боїться — зовсім свобідно, борючись хиба с партіями? І то в тій Нїмеччинї, в котрій голосять, що там нема рівноправності?

БІБЛІОҐРАФІЧНІ ЗВІСТКИ.*)

6) Цупкый. Байкы. Одесса. 1889. 40 стр. ц. 10 коп.

Ся книжочка містить у собі 50 невеликих (на 40 сторінках) баёк. Як раз половина їх узято з Езопа; я порівняв їх (за запомогою теж п. Косача) с первотвором і с того порівнання видко, що автор не добивався того, що б дати певний переклад Він не тільки переміняє періодичний лад речі на простїйший — ся одміна, звичайно, єсть добра й доладна — але з своєї волї дещо викидає, дещо додає, переміняє й не завше с того байка стає кращою (9, 21, 31); найбільше одмін у моралї — автор часто дає зовсїм інакшу мораль, часом так, що б ішлося до сучасних обставин (3, 10, 16, 21). Таким робом автор, не дбаючи про певність перекладу, хтїв дати матеріял для дидактичного читання. Одначе і з сего погляду книжка не має єдності; другу половину баёк вибрано з різних жерел і не усї вони підходять під форму дидактичну, як 37, 38, 40, 50, 43, з їх трудно або й зовсїм не можна вивести яку небудь науку, Н. 37 — просто анекдот у формі „веселого оповідача" або якого інчого. Мова, в загалї кажучи, добра; є деякі слова, що вразили мене — як мужик, мужики, завсегда, сильнїйші, бажаєш мене гарним бачити, согласоохляв, (втомився), нарочно, крівна (власна) сокіра, потребність, ради вас, упирість, доїздя (доїжджаючи), осуждатиме. Врештї книжечка вельми користна і добра, гарна читанка для дитини; шкода тільки, що автор не зробив збірничка з самих Єзопових баёк, чи то може вчинив він с цензурних обставин?

7. Байки, зібрав П. Спілка, Харьків. 1889. ст. 18, ц. 3 к.

Се малесенький збірничок, до котрого заведено де-які байки Гребінки і Глїбова, що вже нераз були друковані.

8. Вл. Александров. Пісня про Гарбуза. Рослинний епос — по народній темі. Харьків р. 1889 ст. 12 ц. 5 коп.

Охоче радимо дїтям отсю книжечку, написану доброю мовою і гарними віршами.

9. Лїтературно-наукова Бібліотека, книжка 5-та. З історії публичного виховання в сучасній Европі, ціна 10 кр. Накладом Івана Франка. Львів 1890. стор. 70. Книжечка ся містить в собі статті: І. Наука теольогічна в західній Европі М. Драгоманова; II. Програма початкового курсу історії религії професора Фан Гамеля.

---

*) див. „Правда" вип. IV. 1890 стор. 85.

Вже вийшов I. II. III. і IV. том найзнаменитшої моноґрафії славнозвісного історика

Миколи Костомарова

Богдан Хмельницький

(яко IX. X. XI. і XII т. Руської Історичної Бібліотеки).

Ціле діло в IV томах можна дістати ще за 5 р. с пересилкою franco (в оправі в анґлїйське полотно з золоченим витиском 6 р. 20 кр. с пересилкою рекомендованою). Ся моноґрафія Костомарова повинна бути настільною книгою кожної руської хати.

Можна ще дістати і попередні томи Руської історичної бібліотеки. З липнем с. р. будуть перші томи продаватися по значно висшій цїні книгарській, бо осталося вже їх небагато.

Пренумерату можна надсилати і ратами пісьля власної декляраціі під адресою:

ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ

професор учительскої семінарії у Львові

ул. сьв. Миколая Нр. 13, II.

Оповіщення Редакції.

З січнем 1890 почався другий квартал „Правди“ і розсилаємо її тільки тим, що зложили пренумерату. Просимо о скоре надсилання пренумерати і залеглостей. Точність видавництва буде можлива тільки тоді, коли й пренумеранти платитимуть точно.

Пренумеранти цілорічні дістали яко премію дві тарпо виконані картини Верещаґина: Шевченко в домовині і Састёна: Могила Шевченка та Гомерову Одиссею разом в ціні 1 зр. 50 кр. в. а

Можна ще дістати цілий річник „Правди“ 1889, а позаяк лише кілька комплетних екземплярів осталося, просимо о скорі замовлення, бо ціна опісьля буде підвисшена.

Накладом редакції „Правди“ вийшли:

1. **Пропащі,** повість Нечуя, ціна 15 кр. а. в.

2. **Казка про Правду та Кривду** П. Мирного ціна 10 кр.

3. **Княгиня** повість Т. Шевченка (переклад Перебенді) ціна 15 кр.

Хто замовляє всі три книжечки, зволить надіслати опріч поданої ціни 5 кр. на почтову пересилку. Позаяк наклад невеликий, просимо поспішити з замовленнями.

1. **Верещагина:** Тарас Шевченко в домовині.

2. **Сластёна:** Могила Т. Шевченка біля Канева в теперішнёму виді. Ціна обох картин 70 кр. с пересилкою.

Переписка Редакції

До Вп. М. П. (автора статті „Правда“ і „Кіевское Слово“ в „Народї“ II. No.). Ми охоче б відповіли вам і певними б фактами довели вам, що ваша думка не відповідає правдї, а ваша правда — трохи щербата; але на таку відповідь не прийшов ще час; ми стережемося, щоб не нашкодити нїкому трейтёму. Коли й ви шануєте особисті інтереси і обставини і вважаєте на умови життя „росіян“ — так, радимо і вам помовчати до слушного часу. А про те — вольному воля. Ми-ж будемо міцно триматися власної думки: що щирість і правдивість єсть обовязок моральний кожної честної людини, а для публіцистів ще й обовязок честі. Тим то будемо ждати того часу, коли стане зовсїм беспечно говорити про те, до чого ви не до речи чепляєтесь.